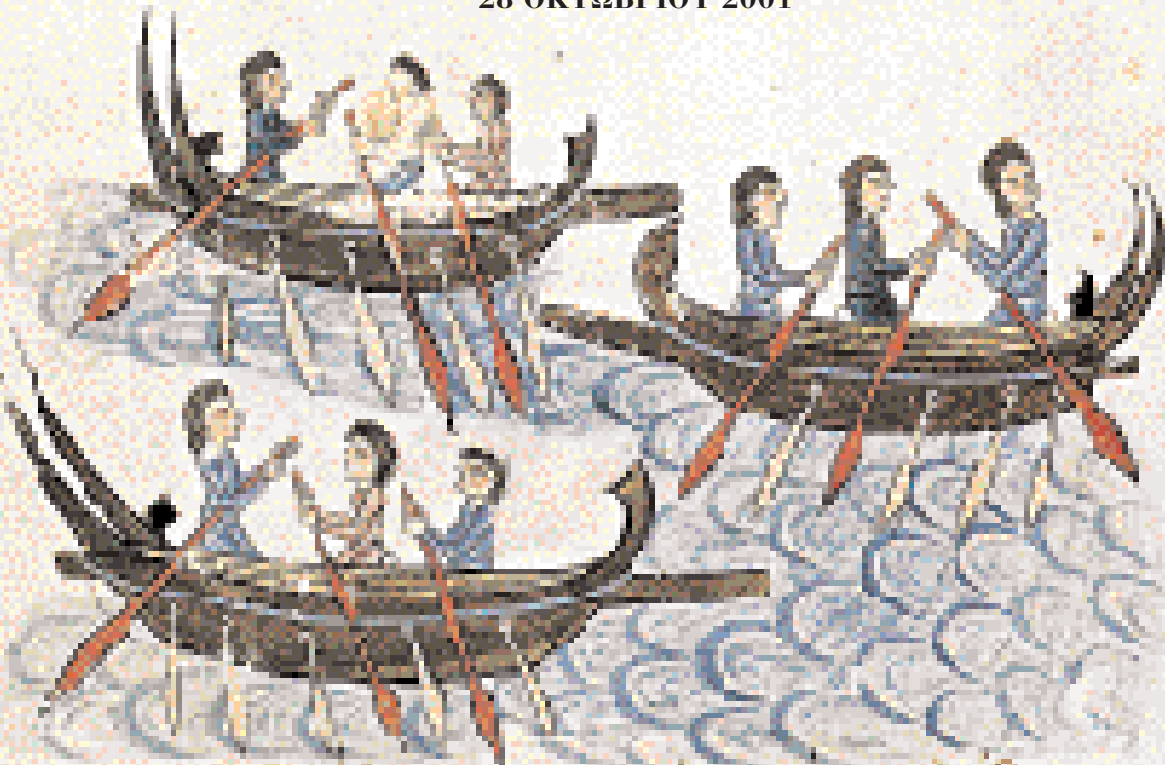
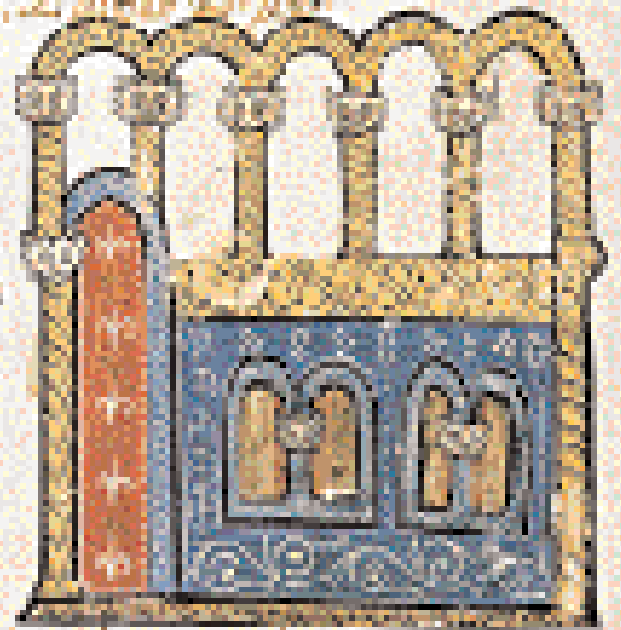
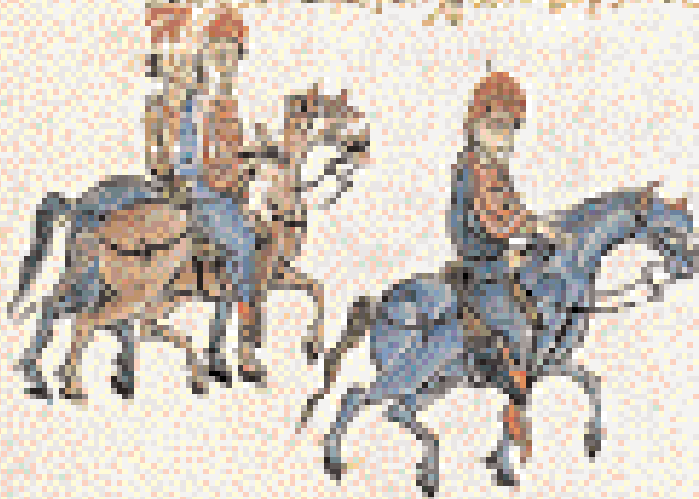

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΙΘΑ ΗΜΕΡΕΣ

28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

Ἡ ἀποστολή τῆς Κεραυρομάχης ἀρμυρῆς τῶν ἁγίων - ἀπὸ τὴν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη
ἐπέστρεψε μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς μάχης τῆς 20 ἰουλίου 1071. Ἡ ἀποστολή ἀπὸ τὴν
ἀπὸ τὴν ἀποστολή τῆς Κεραυρομάχης ἀρμυρῆς τῶν ἁγίων.

Εἰκόνες ἀπὸ τὸ Βυζάντιο το Χρονικὸ τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη

ΕΙΚΟΝΕΣ
ΑΠΟ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΣΚΥΛΙΤΖΗ

Ο χρονογράφος
Ιωάννης Σκυλίτζης

Του Α. Μαρκόπουλου

Το Βυζάντιο στα χρόνια
του Σκυλίτζη

Του Ρ. Magdalino

Σύνοψις Ιστοριών -
Ο κώδικας της Μαδρίτης

Του Αγαμέμνονα Τσελίκα

Οι μικρογραφίες του Σκυλίτζη
της Μαδρίτης

Της Βασιλικής Τσαμακιά

Πηγή μελέτης
του βυζαντινού πολιτισμού

Του Ταξιάρχη Γ. Κόλια

Η αναστήλωση των εικόνων

Του Βασίλη Κατσαρού

Βυζάντιο και ολαβικός κόσμος

Της Γιασμίνας Μωυσειδίου

Ιωάννης Σκυλίτζης και
Μιχαήλ Ψελλός

Της Χριστίνας Γ. Αγγελίδη

Η Θεοδώρα ήταν Θεόφιλος;

Των Τίτου Παπαμαστοράκη
Ηλίας Αναγνωστάκη

Εξώφυλλο

Μετά τον θάνατο του Ρωμανού Β', ο στρατός ανακήρυξε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας αυτοκράτορα τον νικητή των Αράβων στρατηγό Νικηφόρο Β' Φωκά (963-969). Στην εικόνα: πάνω, μικρογραφία του Ιωάννη Σκυλίτζη όπου εικονίζεται η αποστολή πλοίων από τον άλλοτε παρακοιμώμενο του Κωνσταντίνου Ζ', Βασίλειο, στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου (Χρυσούπολη) για να διαπεραιώσουν τον Νικηφόρο και τον στρατό του στην Κωνσταντινούπολη. Κάτω, η θριαμβευτική είσοδος του Νικηφόρου στην Βασιλεύουσα, λίγο πριν από τη στέψη του σε αυτοκράτορα: τον υποδέχονται μουσικοί.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Ο χρονογράφος

▲ Ο Νικηφόρος Φωκάς καταλαμβάνει το Χαλέπι (Βέροια της Συρίας) τον Δεκέμβριο του έτους 962.

Του Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητή της Βυζαντινής Φιλολογίας
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ που μας κληροδότησε ο Ιωάννης Σκυλίτζης, γνωστό με την επωνυμία *Σύνοψις ιστοριών*, συγκαταλέγεται ανάμεσα στα πλέον ενδιαφέροντα ιστοριογραφικά έργα της Βυζαντινής γραμματείας, για τον ίδιο τον συγγραφέα, παρ' όλες τις προσπάθειες των ερευνητών, λίγα πράγματα είναι ως σήμερα γνωστά. Οπως συνάγεται, πάντως, από το προίμιο της χρονογραφίας, για το οποίο θα γίνει

ειδικός λόγος στη συνέχεια, ήταν σύγχρονος αλλ' οπωσδήποτε νεότερος, του *ύπατου των φιλοσόφων* Μιχαήλ Ψελλού, η προσωπικότητα του οποίου δεσπάζει κατά τον 11ο αι.: η γέννησή του μπορεί πάντως να τοποθετηθεί με σχετική ασφάλεια λίγο μετά το 1040.

Ο Σκυλίτζης σταδιοδρόμησε στα ανάκτορα της Κωνσταντινούπολης, όπου κατέλαβε διαδοχικά τα αξιώματα του *πρωτοβέστη*, *μάγιστρου*, *πρόδρου* (της συγκλήτου) και *έπαρχου* (της πόλης), ενώ από τον τίτλο του έργου του (*Σύνοψις ιστοριών αρχομένη από της αναιρέσεως Νικηφόρου βασιλέως του από γενικών και μέχρι της βασι-*

λείας Ισαακίου του Κομνηνού συγγραφείσα παρά Ιωάννου κουροπαλάτου και γεγονότος μεγάλου δρουγγαρίου της βίγλας του Σκυλίτζη) συνάγεται ότι στον κολοφώνα της σταδιοδρομίας του ονομάστηκε *κουροπαλάτης* (= από τους κορυφαίους στην ιεραρχία αξιωματούχους του παλατίου) και *μέγας δρουγγάριος της βίγλας* (= προεδρεύει του αυτοκρατορικού δικαστηρίου). Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν στην ταύτισή του με τον γνωστό νομομαθή Ιωάννη Θρακήσιο (από το ομώνυμο μικρασιατικό θέμα), που κατείχε

τα ίδια αξιώματα όταν παρέδωσε το 1092 υπόμνησιν για το δικαιο του γάμου στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό (1081-

1118). Η ταύτιση ενισχύεται και από τη μαρτυρία ενός λίγο μεταγενέστερου χρονογράφου, ο οποίος γνώριζε το κείμενο του Σκυλίτζη τόσο καλά ώστε να το αντιγράψει σχεδόν κατά λέξη, του Γεωργίου Κεδρηνού, που τον αποκαλεί Ιωάννη Θρακήσιο. Το έτος θανάτου του είναι παντελώς άγνωστο, αλλά θα πρέπει να εγκατέλειψε τα εγκόσμια κατά την πρώτη δεκαετία του 12ου αι., οπωσδήποτε όμως πριν από το 1143, οπότε είναι γραμμένο το παλαιότερο χειρόγραφο που μας παραδίδει ολόκληρη τη χρονογραφία του, ο κώδικας Vindobonensis hist. gr. 35.

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Ιωάννης Σκυλίτζης

▲ Ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός (886-912) ανακαλύπτει στον ναό της Αγίας Σοφίας ένα βιβλιοτικό εναντίον τον γράμμα που είχε γράψει ο πατριάρχης Σαμωνάς.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Η εικονογράφηση του αφιερώματος προέρχεται από την πανομοιότυπη έκδοση της «Συνόψεως Ιστοριών» του Ιωάννη Σκυλίτζη (Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης) από τον εκδοτικό οίκο «Μήλιτος», τους υπευθύνους του οποίου ευχαριστούμε. Ευχαριστίες οφείλουμε επίσης στον κ. **Αγαμέμνονα Τσελέκα** για τη συμβολή του στην οργάνωση του αφιερώματος.

▼ Η θριαμβευτική επιστροφή του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή (969-976) στην Κωνσταντινούπολη, μετά τη νίκη εναντίον των Ρως (971).

Η *Σύνοψις ιστοριών*, η σύνθεση της οποίας τοποθετείται μάλλον μετά το 1070, καλύπτει μία εκτεταμένη χρονική περίοδο που αρχίζει το έτος 811 και λήγει το 1057. Ας σημειωθεί εξ υπαρχής ότι η έκταση που καταλαμβάνει το έργο δημιουργεί νεωτερισμό ήπιας, πάντως, μορφής, αν αναλογιστούμε ότι οι χρονογράφοι αρχίζουν, κατά κανόνα, την αφήγησή τους από τη δημιουργία του κόσμου ή τον Αδάμ για να φτάσουν διαδοχικά ως την εποχή τους. Ο Σκυλίτζης προτίμησε να ακολουθήσει μία διαφορετική, από την πεπατημένη, οδό επιλέγοντας το έτος 811 ως αρχή του κειμένου του για ένα πολύ συγκεκριμένο λόγο: το έτος αυτό διακόπτεται η χρονογραφία του Θεοφάνη († 818), του σημαντικότερου, ίσως, χρονογράφου που ανέδειξε το Βυζάντιο. Ο Σκυλίτζης έτρεφε μεγάλο σεβασμό όσο και εκτίμηση για την ιστορική σύνθεση του Θεοφάνη και αποφάσισε να τη συνεχίσει παρά να γράψει μια ακόμη τυπική χρονογραφία ανάμεσα στις τόσες άλλες που κυκλοφορούσαν κατά τον 11ο-12ο αι.

Στο προοίμιο της *Σύνοψης*, το οποίο κατέχει ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στα προοίμια των βυζαντινών ιστορικών, προβαίνει σε αξιολογική κατάταξη προγενέστερων όπως και συγχρόνων του ιστορικών. Στην κορυφή των προτιμήσεων του Σκυλίτζη βρίσκεται, εκτός από τον Θεοφάνη, ο μέντορας του τελευταίου, επίσης χρονογράφος, Γεώργιος Σύγκελλος († 810/811) και στους δύο επιδεικνύει μόνον επαίνους. Αντίθετα, είναι καυστικός για τον Ψελλό, στον οποίον καταλογίζει ότι στερείται ακριβείας, ότι παραλείπει πολλά και ότι το έργο του δεν αποτελεί παρά απαρίθμηση των εκάστοτε βασιλέων χωρίς καμία άλλη προοπτική. Στη συνέχεια μνημονεύει δέκα ακόμη ιστορικούς του Βυζαντίου, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται ο Θεόδωρος Δαφνοπάτης, ο Ιωσήφ Γενέσιος, ο Νικήτας Παφλαγών και ο Ασσανός Λέων, οι οποίοι, κατά την κρίση του πάντοτε, ήσαν ευεπίφοροι σε επιρροές και δεν κατάφεραν, κατά συνέπεια, να συνθέσουν κείμενα άξια λόγου. Στο τέλος του προλόγου ο Σκυλίτζης τονίζει ότι προτίθεται να γράψει ένα μάλλον ευσύνοπτο και σχεδόν ανάλαφρο κείμενο, αξιοποιώντας προφορικά στοιχεία, παλαιότερα ιστορικά έργα και αποφεύγοντας υποκειμενικές κρίσεις.

Αδυναμίες - αρετές

Ο αναγνώστης του Σκυλίτζη θα ανέμενε, ίσως, μετά την αυστηρότητα όσο και τις εξαγγελίες που περιέχονται στο προοίμιο, ότι η χρονογραφία του θα ήταν, στο μέτρο του δυνατού, απαλλαγμένη από αδυναμίες και θα διακρινόταν για το υψηλό του ύφους της, την αφηγηματικότητά της όσο και τη μεγάλη ακρίβεια στην εξιστόρηση

των επιμέρους γεγονότων. Οι ιδιότητες αυτές δεν προσιδιάζουν στη *Σύνοψη ιστοριών*. Ο συγγραφέας, που αφηγείται τα συμβάντα κατά βασιλείες αλλά χωρίς τη βιογραφική «προοπτική» που ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη τότε, είναι δέσμιος των πηγών του, τις οποίες συχνά αναπαράγει χωρίς τον δέοντα κριτικό προβληματισμό, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται αλληλοσυγκρουόμενα συμπεράσματα, όπως λ.χ. παρατηρείται με τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά (963-969), για τη βασιλεία του οποίου ο Σκυλίτζης χρησιμοποίησε άκριτα τόσο τον Λέοντα τον Διάκονο όσο και κάποιο άγνωστο μας κείμενο, γραμμένο με εχθρική προς τον εν λόγω αυτοκράτορα διάθεση. Η εξάρτηση από τις πηγές δημιουργεί και αφηγηματικές ανισότητες, καθώς άλλοτε ο χρονογράφος είναι λεπτομερειακός και άλλοτε εστιάζει το ενδιαφέρον του σε εντελώς δευτερεύουσες επιμέρους αφηγήσεις, οι οποίες απομακρύνονται πολύ από τα έως τότε κρατούντα της *Σύνοψης*, χωρίς ποτέ να εξηγήσει τους λόγους αυτής της αλλαγής.

Αν αυτά είναι, σε τελική ανάλυση, προβλήματα μεθόδου και δομής του έργου του Σκυλίτζη, θα ήταν ασφαλώς άδικο, από την άλλη πλευρά, αν παραβλέπαμε τη μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλε να δώσει σφαιρική, ολοκληρωμένη και προ πάντων ισορροπημένη εικόνα των γεγονότων τα οποία επέλεξε να αφηγηθεί. Οι πληροφορίες που προσφέρει για την τελευταία φάση της Εικονομαχίας (815-843), τη δυναστεία του Αμορίου (820-867) όπως και την περιώνυμη Μακεδονική δυναστεία (867-1056) είναι πολύτιμες, καθώς συχνά προέρχονται από κείμενα που δεν έφτασαν ως τις μέρες μας, ενώ όχι σπάνια διανθίζονται με ενδιαφέρουσες κρίσεις για πρόσωπα και πράγματα. Επιπλέον, είναι σαφές ότι ως ιστορικός έχει προβεί σε επιλογές, καθώς διάκειται φιλικά προς τους Μακεδόνες, ιδιαίτερα μάλιστα τον Βασίλειο Α΄ (867-886), ιδρυτή της εν λόγω δυναστείας, ενώ δεν βρίσκει να πει κανένα καλό λόγο για τους προγενέστερους, αμοριανούς, αυτοκράτορες. Είναι όμως πιθανό η θέση του αυτή να οφείλεται σε συγκεκριμένες, καθαρά φιλομακεδονικές, πηγές, από τις οποίες άντλησε υλικό για το έργο του και όχι σε άλλη, βαθύτερη, αιτία.

Θα λέγαμε, συμπερασματικά, ότι η χρονογραφία του Σκυλίτζη, αξιοπρόσεκτη χωρίς καμία αμφιβολία και εν πολλοίς σεβαστή ως σύνθεση, δεν διαθέτει, παρά τις φιλόδοξες προθέσεις του συγγραφέα της, συγκεκριμένη ιστορική κοσμοθεωρία. Έτσι, σύγκριση της *Σύνοψης* με τη *Χρονογραφία* του Ψελλού ή την *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής, για να χρησιμοποιήσουμε παραδείγματα της εποχής του Σκυλίτζη, αποβαίνει σε βάρος της πρώτης. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το εκτενές αυτό κείμενο προσφέρει στον αναγνώστη διαβάζοντας με εξαιρετικό ενδιαφέρον και σκια-

▲ Χάρτης των θεμάτων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τον 10ο αι., στα χρόνια της μακεδονικής δυναστείας (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών).

γραφεί ικανοποιητικά μια μεγάλη χρονική περίοδο. Αυτό είναι ίσως το μεγαλύτερο εγκώμιο για ένα δικαστή που αποφάσισε να επιδοθεί στην ιστορική συγγραφή.

Εκδόσεις - βασική βιβλιογραφία:

- Η «*Σύνοψις ιστοριών*» εκδόθηκε μόλις το 1973 με τη φροντίδα του H. Thurn, «*Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*», Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1973 (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 5).
 H. Hunger, «*Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*», τ. 2, Αθήνα 1992, σελ. 210-216.
 A. Kazhdan - A. Cutler, λήμμα *Skylitzes, John*, «*Oxford Dictionary of Byzantium*», τ. 3, σελ. 1914.
 W. Seibt, *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, «*Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik*» 25, 1976, σελ. 81-85.

◀ Η δολοφονία του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ' του Αργυρού (1028-1034) στο λουτρό του.

Το Βυζάντιο στα χρόνια του Σκυλίτζη

Τον **P. MAGDALINO**

Καθηγήτη της Βυζαντινής Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο Saint Andrews

Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ χρονική περίοδος που πλαισιώνει το έργο και τη ζωή του Ιωάννη Σκυλίτζη, όπως και την εκτέλεση του εικονογραφημένου χειρογράφου της ιστορίας του, ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη για την τελική εξέλιξη του βυζαντινού πολιτισμού. Στην αρχή του ΙΑ' αιώνα το Βυζαντινό κράτος έφτανε στην ακμή του με τις εκστρατείες του Βασιλείου Β' (976–1025) κατά των Βουλγάρων· η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν τότε ακριβώς στο κέντρο μιας εντυπωσια-

κής, στον χάρτη, αυτοκρατορίας που περιλάμβανε τη Νότια Ιταλία, τον Βαλκανικό χώρο Ν. του Δούναβη, ολόκληρη τη Μικρά Ασία, τα νησιά της Ανατολικής Μεσογείου και σημαντικές περιοχές της Ανω Μεσοποταμίας και της Συρίας. Δύο αιώνες αργότερα, η ίδια Αυτοκρατορία, μειωμένη κατά τα δύο τρίτα και περικυκλωμένη από ένα κλοιό νεοσύστατων κρατών, στάθηκε ανίκανη να εμποδίσει την άλωση και τη λεηλασία της Πρωτεύουσας από τις δυνάμεις της 4ης Σταυροφορίας. Το Βυζάντιο, ωστόσο, επέζησε ακόμη και μετά την απώλεια της Κωνσταντινούπολης το 1204. Ο πολιτικός και εκκλησιαστικός μηχανισμός του κράτους εξακολούθησε να λειτουργεί στην επαρχία, επιτρέποντας το σχηματισμό

κυβερνήσεων εξορίας. Η Βυζαντινή ιστορία κατά τους ΙΑ' – ΙΒ' αιώνες δεν είναι, άλλωστε, θέμα μόνο της παρακμής και της επιβίωσης. Μέχρι τη τελευταία δεκαετία του ΙΒ' αιώνα, οι αυτοκράτορες κατέβαλλαν σοβαρές προσπάθειες να διατηρεί το κράτος το κύρος του, ως παγκόσμια δύναμη. Η 4η Σταυροφορία ξεστρατίζει προς τη Κωνσταντινούπολη ακριβώς γιατί οι Σταυροφόροι τη θεωρούν ανεξάντλητη πηγή χρηματικής αλλά και ηθικής βοήθειας για τον Χριστιανισμό. Το Βυζάντιο παρακαμάζει ως συνεχιστές της αρχαίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά ανθίζει ως ένα μεσαιωνικό βασίλειο με φεουδαρχικές, αστικές και εθνικές τάσεις που θυμίζουν τη Δυτική Ευρώπη, με την οποία οι σχέσεις του γίνονται διαρκώς στενότερες.

Εσωτερικές διαμάχες – εισβολές

Η πενντάχρονη σχεδόν βασιλεία του Βασιλείου Β' άφησε το κράτος σε κατάσταση πλήρους εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, που επέτρεπε, για λίγο, την περαιτέρω επέκταση των συνόρων, ενώ εσωτερικά έφερε την οικονομική ευημερία και την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, της οποίας η επίδραση στο πολίτευμα γίνεται αισθητή με τους διαδόχους του Βασιλείου. Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος

◀ Ο αυτοκράτωρ Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081-1118) οδήγησε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία σε μία νέα περίοδο ακμής και εξασφάλισε ένα ειρηνικό αστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο νομικοί, όπως ο Ιω. Σκυλίτζης, μπορούσαν να ασκούν τα καθήκοντά τους και να συγγράφουν Ιστορία. Στη φωτογραφία ο Χριστός ευλογεί τον Αλέξιο Α' Μικρογράφη χειρογράφον τον 12ον αι. (Ρώμη, Βαυκανή Βιβλιοθήκη).

(1042–1055) απέκτησε μεγάλη φήμη για την ειρηνευτική του πολιτική που εγκαθίδρυσε καινούργιες έδρες ανώτερης παιδείας για τη Φιλοσοφία, τη Ρητορική και τη Νομική, ενώ σύμφωνά με τον ευνοούμενό του Μιχαήλ Ψελλό, τον ιστορικό και πρώτο κάτοχο της έδρας Φιλοσοφίας, άνοιξε τη σύγκλητο –δηλαδή τον κύκλο των αυλικών τιτλούκων– στο ταλέντο και την αναδυόμενη τάξη των ευκατάστατων πολιτών.

Το Βυζάντιο άρχισε, ίσως, να ξαναβρίσκει την ποικιλότητα και την άνεση της Υστερης Αρχαιότητας, δεν μπόρεσε όμως τελικά να ξεφύγει από την αμυντική, κεντρικοποιητική και συμμορφωτική στάση, στην οποία οφειλόταν η επιβίωσή του κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες», η οποία επιβλήθηκε και πάλι μετά το 1050. Η εκκλησία αποδοκίμαζε την εισαγωγή νέων τρόπων και ιδεών όπως και τον συμβιβασμό με άλλες χριστιανικές παραδόσεις· το σχίσμα με τη Δυτική εκκλησία χρονολογείται συνήθως το 1054, όταν ο πολυπράγμων Πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουάριος αντάλλαξε αναθεματισμούς με τους απεσταλμένους του Πάπα. Την ίδια χρονική περίοδο, το κράτος άρχισε να κλονίζεται από τις εισβολές νέων εχθρών, που συνέπεσαν με την επίταση της εσωτερικής διαμάχης για την εξουσία.

Ενώ η Αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα τους Νορμανδούς στη Ν. Ιταλία, τους Πετσενέγους στα Βαλκάνια, και τους Τούρκους στη Μικρά Ασία, η εμπιστοσύνη των στρατιωτικών στο πολιτικό καθεστώς της Κωνσταντινούπολης λιγόστευε, ιδιαίτερα μετά τη λήξη της μεγάλης Μακεδονικής δυναστείας, την οποίαν εκπροσωπούσαν οι αυτοκράτειρες Ζωή και Θεοδώρα, κόρες του αδελφού του Βασιλείου Κωνσταντίνου Η' (1025–

◀ «Οι μαθηταί - οι φιλόσοφοι». Η μικρογραφία αυτή θέλει να δείξει την πρόοδο των γραμμάτων κατά την εποχή του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (913-959). Αριστερά, καθηγητής διδάσκει ομάδα μαθητών που κάθονται σε θρανίο με τα τετράδιά τους ανοιχτά. Δεξιά, μαθητές μπροστά σε καθηγητές της Φιλοσοφίας.

1028). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αυτοκράτορες από το 1028 έως το 1055 βασίλευσαν λόγω της σχέσης τους με τη Ζωή, ως σύζυγοι [Ρωμανός Γ΄ Αργυρός (1028–1034), Μιχαήλ Δ΄ (1034–1042) και Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος (1042–1055) που αναφέραμε προηγουμένως], ενώ ο Μιχαήλ Ε΄ (1042), που ανατράπηκε όταν προσπάθησε να την εξορίσει, ήταν θετός γιος της. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Θ΄, αφού στο μεταξύ είχε πεθάνει και η Ζωή, η Θεοδώρα βασίλευσε για λίγο μόνη της και ενέκρινε, λίγο πριν να πεθάνει, την εκλογή του Μιχαήλ Βρίγγα ως διαδόχου της. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σκυλιτζής κλείνει την αρχική σύνταξη της Ιστορίας του ακριβώς με την ανατροπή του Μιχαήλ ΣΤ΄ (1056–1057) από τον επικεφαλής των στρατευμάτων της Ανατολής, στρατηγό Ισαάκιο Κομνηνό.

Ο Ισαάκιος Α΄ (1057–1059) παραιτήθηκε χωρίς να εγκαταστήσει συγγενείς του στο παλάτι, αφήνοντας τον θρόνο στον Κωνσταντίνο Δούκα, τον οποίο του είχε συστήσει ο Μιχαήλ Ψελλός. Ο Κωνσταντίνος Ι΄ (1059–1067) φιλοδοξούσε, με τη βοήθεια του πιστού αδελφού του Ιωάννη, να δημιουργήσει μια καινούργια δυναστεία, και κατάφερε να γίνει ο πρώτος αυτοκράτορας του ΙΑ΄ αιώνα τον οποίον διαδέχτηκε κανονικά ο γιος του. Αλλά η άνοδος στον θρόνο του Μιχαήλ Ζ΄ (1067–1078) ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί πριν από την εξουδετέρωση του ευγενούς στρατηγού Ρωμανού του Διογένη, τον οποίο η Ευδοκία, μητέρα του Μιχαήλ και χήρα του Κωνσταντίνου Ι΄, αναγκάστηκε να παντρευτεί λόγω της σοβαρής εξωτερικής κρίσης. Αφορμή της καθάρσεως του Ρωμανού Δ΄ (1068–1071) στάθηκε η τρίτη εκστρατεία του εναντίον των Τούρκων, η οποία κατέληξε στη μοι-

ραία μάχη του Μαντζικέρτ (1071). Η ήττα και αιχμαλωσία του αυτοκράτορα ήταν άκρως ταπεινωτική, αλλά ο νικητής σουλτάνος Αλπ Αρσλάν δεν έσπευσε να ζητήσει μεγάλες παραχωρήσεις.

Πιο συντριπτική για τη βυζαντινή Μικρά Ασία υπήρξε η σπουδή της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης να αποκρημίσει τόσο τον Ρωμανό όσο και τη συνθήκη που υπέγραψε. Οι εμφύλιοι πόλεμοι που ακολούθησαν όχι μόνο παρέλυσαν την αντίσταση εναντίον των επιδρομών, αλλά και προκάλεσαν τη συμμετοχή τους στις εσωτερικές αυτές διαμάχες, με αποτέλεσμα ολόκληρη η Μικρή Ασία, ο άλλοτε πυρήνας του κράτους, να κατέχεται από τους Τούρκους. Αν και ο Ρωμανός γρήγορα συνελήφθη και τυφλώθηκε, κανένας δεν ήταν ικανός να τον αντικαταστήσει ως ηγέτη, ούτε ο επεικής και αδρανής Μιχαήλ Ζ΄, ούτε οι δραστήριοι υπουργοί του, ούτε οι γενναίοι στρατηγοί που επαναστάτησαν εναντίον του. Στην τριετή βασιλεία του γηραιού Νικοφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078–1081), ο οποίος κατάφερε τελικά να ανατρέψει τον Μιχαήλ, κορυφώθηκε μάλλον η κρίσιμη συγκυρία των εχθρικών εισβολών των εσωτερικών αναστατώσεων και της πληθωριστικής διανομής χρημάτων και αξιωμάτων. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει μόνο μετά το πραξικόπημα που έφερε στην εξουσία τον νεαρό Αλέξιο Κομνηνό, ανιψιό του Ισαάκιου Α΄ και γαμπρό του Ιωάννη Δούκα.

Στα χρόνια των Κομνηνών

Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081–1118) ήταν έξυπνος και δραστήριος: αυτό όμως που τον έκανε να ξεχωρίζει από τους προκατόχους του δεν ήταν τόσο οι στρατιωτικές και διπλωματικές του

ικανότητες, όσο η συμπαράσταση προς το πρόσωπό του ενός μεγάλου οικογενειακού κύκλου, τον οποίον φρόντιζε να διευρύνει συνεχώς με επιτυχημένα συνοικέσια. Δεν είναι διόλου τυχαίο ότι θέσπισε για τους συγγενείς του μια ανώτερη αριστοκρατική τάξη με βάση τον τίτλο του σεβαστού και τους διόρισε σε υψηλές διοικητικές θέσεις. Συνδυάζοντας ικανότητες αλλά και τύχη κατάφερε να βασιλέψει τριάντα οκτώ χρόνια χωρίς να υποκύψει σε κανένα πραξικόπημα, σαν αυτό που είχε οργανώσει ο ίδιος, και παρέδωσε τον θρόνο στον ενήλικο γιο του. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να ξαναδώσει στο κράτος την οικονομική και στρατιωτική του δύναμη. Η πολιτική του Αλεξίου δεν ήταν πάντως καθολικά αποδεκτή και τα μειονεκτήματά της είναι σήμερα εμφανή. Χειρακτηριστεί ως αντιδραστικός αριστοκράτης με νοστορπία στρατιωτικού που διέκοψε την πολιτιστική και κοινωνική εξέλιξη του Μεσαιωνικού Ελληνισμού. Επέβαλε βαρείς φόρους και οι ανατιμήσεις που εισήγαγε για να μειώσει τον πληθωρισμό, και να στηρίξει το χρυσό νόμισμα συνέφεραν μόνο τους ήδη ευνοούμενους του. Κάθε επιτυχία του είχε και τη δυσάρεστη πλευρά της. Η 1η Σταυροφορία, την οποία ασφαλώς προκάλεσε για να φτάσει στην Κων/πολη και να ξεκινήσει από εκεί για την Ανατολή, του επέτρεψε μεν την επανάκτηση της Δυτικής Μικράς Ασίας, χωρίς όμως να καταστρέψει την εξουσία των Τούρκων στην ενδοχώρα, και κατέληξε στην εγκαθίδρυση Λατινικών κρατιδίων στη Συρία και την Παλαιστίνη, τα οποία αρνήθηκαν την επικυριαρχία του Βυζαντίου. Τα εμπορικά προνόμια που χορήγησε στη Βενετία του εξασφάλισαν μια πολύτιμη ναυτική συμμάχια, αλλά οπωσδήποτε κίνησαν το

ενδιαφέρον των Βενετών για την Ανατολή, όπως θα φανεί με την 4η Σταυροφορία. Το δυναστικό σύστημα των Κομνηνών αφαιρέσει μεν τον κίνδυνο να ανατραπεί ο αυτοκράτορας από τους μη ανήκοντες στη βασιλική οικογένεια, μετέφερε όμως τον κίνδυνο μέσα στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, με συνέπεια καμία αυτοκρατορική διαδοχή κατά τον ΙΒ΄ αιώνα να μην είναι ομαλή και όσες ακολούθησαν μετά το 1180 να γίνουν με τη βία.

Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Αλέξιος έσωσε κατ' αρχήν το Βυζάντιο από την απόλυτη κατάρρευση και ότι αυτός όπως και οι διάδοχοί του πέτυχαν πολλά. Η Αυτοκρατορία των Κομνηνών είχε ένα μεγαλείο το οποίο εντυπωσίαζε τους επισκέπτες της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια της βασιλείας του φιλόδοξου εγγονού του Μανουήλ Α΄ (1143–1180).

Η Πόλη συνέχισε να αποκατάμεγαλοπρεπή κτίρια και να αυξάνεται σε πληθυσμό, ο οποίος πριν από το 1204 άγγιζε τις 400.000. Θαυμασμό στον σημερινό ερευνητή προκαλεί όχι μόνο το χαριέν πρόσωπο της Κομνηνέας Κωνσταντινούπολης που τεκμηριώνεται σε μνημεία όπως η μονή Παντοκράτορος, που ίδρυσε ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός, αλλά και η τεράστια υποδομή που ασφαλώς υπήρχε. Οι Κομνηνοί εξασφάλισαν ένα ειρηνικό αστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο νομικοί, όπως ο Ιωάννης Σκυλιτζής και αργότερα ο Ιωάννης Ζωναράς, μπορούσαν να ασκούν τα καθήκοντά τους στα δικαστήρια και να γράφουν την ιστορία του πολιτεύματος το οποίο υπηρετούσαν με σεβασμό, παρά τις κάποιες δυσάρεστες. Ο Αλέξιος Κομνηνός πραγματοποίησε, έστω και αν δεν το συνειδητοποίησε, τον επίσημο συμβιβασμό ανάμεσα στο απρόσωπο παραδοσιακό καθεστώς και την παρουσία και την πίεση λόγω προσωπικών δεσμών, των στελεχών του κράτους καθώς και την προσαρμογή της βυζαντινής παράδοσης στις επεκτατικές βλέψεις της Δυτικής Ευρώπης. Δεν είναι τυχαίο ότι όλοι οι υπόλοιποι ηγεμόνες του Βυζαντίου κατάγονταν απ' αυτόν. ❧

Σύνοψις Ιστοριών

▲ **Βασιλεία Ρομανού Γ' του Αργυρού (1028-1034).** Ο αυτοκράτορας έχει εκστρατεύσει εναντίον των Αράβων και δέχεται στη σκηνή του απεισλημένους από το Χαλέπι (τη Βέρροια της Συρίας), οι οποίοι γονατίζουν μπροστά του και του προσφέρουν δώρα.

Του **ΑΓΑΜ'ΕΜΝΟΝΟΣ ΤΣΕΛ'ΙΚΑ**

Φιλολόγον – Παλαιογράφον
Προϊσταμένον του Ιστορικού
και Παλαιογραφικού Αρχείου
του Μορφωτικού Ιδρύματος
της Εθνικής Τραπέζης

ΠΟΛΥ ΛΙΓΑ βυζαντινά χειρόγραφα έχουν προβληματίσει τόσο πολύ τους παλαιογράφους και τους ιστορικούς της τέχνης, όσο το εικονογραφημένο χειρόγραφο «Σύνοψις Ιστοριών» του Ιωάννη Σκυλίτζη, που φυλάσσεται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης. Και τούτο, γιατί και η χρονολόγηση που πρότειναν κατά καιρούς διάφοροι μελετητές κυμαινόταν από τις αρχές του 12ου ως τα μέσα του 14ου αιώνα και γιατί ο τόπος και η διαδικασία της παραγωγής του σκεπάζονται ακόμη από ένα πέπλο αβεβαιότητας και μυστηρίου.

Η δημιουργία ενός κώδικα, χειρόγραφου βιβλίου και μάλιστα εικονογραφημένου, δεν είναι τυχαίο γεγονός, ούτε προκύπτει από μια πρόχειρη απόφαση. Το κάθε βιβλίο από τη στιγμή της γέννησής του μέχρι και τον τελευταίο χρονικά αναγνώστη αντιπροσωπεύει και σημαδεύει μια σειρά από

άτομα και ομάδες με συγκεκριμένα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Και δεν είναι μόνο αυτό. Και πριν ακόμη ο συγγραφέας καθίσει να ξετυλίξει τις σκέψεις του στα λυτά ακόμη φύλλα περγαμνής, καταστάσεις και γεγονότα του παρελθόντος σφραγίζουν τη φύση του ίδιου του βιβλίου. Αλλά και τώρα αυτή τη στιγμή που το έχουμε μπροστά μας και το ξεφυλλίζουμε σκεφτόμαστε, τι μπορεί αυτό το βιβλίο να αντιπροσωπεύει για μας στο μέλλον. Με άλλα λόγια ένα βιβλίο δεν έχει μόνο την ιστορία του, αλλά έχει και την προϊστορία του και την προοπτική του στο μέλλον. Τι συμβαίνει με το χειρόγραφο του Σκυλίτζη;

Πρώτα πρώτα ο ίδιος ο συγγραφέας. Πρόσωπο ελάχιστα γνωστό. Ζει στα τέλη του 11ου αιώνα. Είναι αξιωματούχος – *δρουγγάριος της βίγλας και κουροπαλάτης*, ένας ανάμεσα σε πολλούς άλλους που θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε ανώτερα διοικητικά κλιμάκια της αυτοκρατορίας.

Είναι άνθρωπος λόγιος. Καταπιάνεται με την ιστορία αρχίζοντας δυο αιώνες πριν και φτάνει σχεδόν μέχρι τις μέρες του. Ζει μέσα στον απόηχο και στις τελευταίες αναλαμπές μιας ένδοξης εποχής. Γνωρίζει ότι θέλει να πα-

ραδώσει στις νεότερες γενιές την καταγραφή γεγονότων και συμβάντων σημαντικών όσο γίνεται πιο αντικειμενικά και αποστασιοποιημένα από τις προσωπικές του προκαταλήψεις. Πόσο όμως μπορούσε να εμβαθύνει και να εξικνιάσει τα πραγματικά γενεσιουργά αίτια τους; Είναι αυτά τα ίδια τα γεγονότα που τον παρασύρουν. Η δυναμική τους, η γοητεία τους, το μυστήριο τους, η τελεολογική τους προέκταση σε ένα κόσμο και σε μια κοινωνία όπου το θείο είναι πανταχού παρόν, όπου το γήινο παρόν είναι ένα σκαλοπάτι για την ουράνια αιωνιότητα. Σχοινοβατεί ανάμεσα στον θρύλο και στην εξακριβωμένη πληροφορία, ανάμεσα στο συμβολικό και στο ουσιαστικό, ανάμεσα στη γενικευμένη άποψη και τη λεπτομέρεια.

Όλα έχουν τη σημασία τους και τη βαρύτητά τους για τον σκοπό που θέλει να εξυπηρετήσει. Ο κόσμος που τον ενδιαφέρει σε πρώτο πλάνο είναι βεβαίως ο κόσμος του Βυζαντίου και το μεγαλείο της αυτοκρατορίας. Οι περιφερειακοί λαοί, όπως οι Βούλγαροι, οι Ρώσοι και οι Πατινάκες στα βόρεια, οι Αραβες στα ανατολικά, οι Λογγοβάρδοι στην ιταλική χερσόνησο είναι λαοί εχθρικοί που θα πρέπει με κάθε τρόπο να αποδεχθούν την υπεροχή

Ο κώδικας της Μαδρίτης

◀ Σκηνή από ένα θέαμα στον υπόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Ο Φιλόραιοι, όρθιος πάνω σε άλογο που καλπάζει, κρατάει ανάστροφα ξίφος. Στις κερκίδες κάθονται θεατές και ο αυτοκράτορας Ρωμανός Β΄ (πάνω δεξιά) με τη σύζυγό του.

► Στην Κωνσταντινούπολη, αμέσως μετά την ανακήρυξη του στρατηγού Νικηφόρου Φωκά σε αυτοκράτορα (963-969), προκαλούνται ταραχές και καταστρέφονται οπία αντιφρονούντων πολιτών.

των βασιλέων του Βυζαντίου. Σε δεύτερο πλάνο όμως και πίσω από τη διαδοχή των γεγονότων και την εναλλαγή των προσώπων στον αυτοκρατορικό θρόνο, εκείνο που αναδύεται κάθε τόσο στη διαδρομή της διήγησης είναι ταυτόχρονα συναισθήματα ελπίδας και αγωνίας για να σταθεί το κράτος του φιλόχριστου λαού στο ύψος που το όρισε η θεία πρόνοια. Δεν παραλείπει να τονίζει την ηθική διάσταση των γεγονότων και των πράξεων. Δεν κρύβει τη χαρά του όταν οι εχθροί, εσωτερικοί και εξωτερικοί, έχουν κατατροπωθεί και τα πράγματα των Ρωμαίων εις δόξαν, εύκλειαν και αύξησιν άγονται, αλλά ούτε τη λύπη και την οργή του όταν η διαφθορά, η αβελτηρία και η ανικανότητα βασιλέων και Πατριαρχών οδηγούσαν τη βασιλεία στο βάραθρο της αισχύνης και της καταστροφής.

Δημοφιλές

Για πολλούς αιώνες η ιστορική συγγραφή του Σκυλίτζη ήταν έμμεσα και από δεύτερο χέρι γνωστή, μολονότι

υπήρχαν αρκετά χειρόγραφα που την παρέδιδαν αυτοτελώς. Είχε ενταχθεί στο ιστορικό έργο του Γεωργίου Κεδρηνού και μέσω αυτού ήταν γνωστή. Μόλις τα τελευταία χρόνια (1973) μπορούμε να πούμε ότι έχουμε μια επίσημη και επιστημονικά άρτια έκδοση του κειμένου. Τα πολλά χειρόγραφα που περιέχουν την ιστορία του Σκυλίτζη δείχνουν το πόσο δημοφιλές και περιζήτητο ήταν το έργο του ήδη από τη βυζαντινή εποχή. Ήταν ένα ανάγνωσμα όχι μόνο για τον ιστορικό μελετητή, αλλά και για ομάδες ανθρώπων που μπορούμε να τους φανταστούμε συναγμένους σε κάποιο δώμα να ακούνε τη διήγηση από κάποιον αναγνώστη. Μπορούμε να πούμε ότι η συλλογική μνήμη που αποθησαυρίζεται στο χειρόγραφο αυτό βιβλίο διαχέεται όταν επίσης συλλογικά στις μεταγενέ-

στερες γενιές. Ο συγγραφέας στον πρόλογό του έχει υπόψη του κάτι ανάλογο, όταν λέει ότι κάποιοι προγενέστεροι του ιστορικοί γέμιζαν τα αυτιά των ακροατών τους με διηγήματα που προκαλούσαν τον ίλιγγο και την ταραχή. Αυτός, αντίθετα, θέλει να δώσει στους ακροατές του τροφή καλά αλεσμένη και εύληπτη. Η διήγησή του είναι σοβαρή, γεμάτη δράση και περιπέτεια, και κρατάει το ενδιαφέρον του αναγνώστη ή του ακροατή σε συνεχή εγρήγορση. Δεν ήταν λοιπόν αφύσικο να μην παρακινήσει κάποιος να προσπαθήσει να αποτυπώσει εικονογραφικά όλα αυτά τα γεγονότα και τα πρόσωπα όπως τα φανταζόταν κοντά ή λίγο μακριά από την πραγματικότητα. Να αποτυπώσει

Ένα χειρόγραφο με περιπετειώδη ιστορία

▲ **Ετος 1038.** Οι Άραβες προσηλαθούν να καταλάβουν την Έδεσσα της Συρίας με δόλο. Αριστερά, ομάδα Αράβων που έχει προσκληθεί σε συμπόσιο από τον βυζαντινό διοικητή της πόλης. Δεξιά, Άραβες στρατιώτες, κρυμμένοι μέσα σε κοφίνια, περιμένουν να φορτωθούν στις καμήλες και να μπουν κρυφά στην πόλη.

τη δριμύτητα των πολεμικών συγκρούσεων, ανεξάρτητα από το αν ο νικητής ήταν ο στρατός των Ρωμαίων ή των εχθρών τους, τη φρικαλεότητα των βασανιστηρίων στα οποία υποβάλλονταν οι αιχμάλωτοι, τις στιγμές συγγερών φόνων αλλά και τις στιγμές ειρήνης, χαράς, ευωχίας και θρησκευτικής κατάνυξης. Ηθελε μαζί με την ανάγνωση ξεφυλλίζοντας το χειρόγραφο να έχει μπροστά στα μάτια του και τις παραστάσεις των γεγονότων. Ηθελε να έχει μια εικονογραφημένη ιστορία. Ένα τέτοιο χειρόγραφο είναι ο κώδικας της Μαδρίτης. Είναι ένα χειρόγραφο χωρίς αμφιβολία αρχοντικό, μοναδικό στην ιστορία της βυζαντινής κωδικογραφίας.

Ερωτήματα

Αλλά και αυτή η απόπειρα εικονογράφησης του δεν έμεινε αμέτοχη από περιπέτεια και μυστήριο. Ενώ έχουμε έναν γραφέα, οι ζωγράφοι είναι πολλοί και κάποιος με σημαντικά διαφορετικό ύφος και αισθητική. Κάποια κενά τμήματα σε αρκετές σελίδες του χειρογράφου δείχνουν επίσης τον προβληματισμό των μικρογράφων για την απόδοση του επιλεγμένου θέματος. Πού και πότε γράφτηκε το χειρόγραφο, που εικονογραφήθηκε και πότε, είναι προβλήματα που συζητούνται από τους ειδικούς μελετητές και οι γνώμες μερικές φορές είναι εκ διαμέ-

▲ **Ετος 1037.** Λιανεία για να σταματήσει η παρατεινόμενη ανομβρία. Οι αδελφοί του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ' κρατούν στα χέρια τους ιερά λείψανα.

τρού αντίθετες. Στην Κωνσταντινούπολη, στη Δυτική Ελλάδα, στην Κάτω Ιταλία; Αλλά και οι χρονολογήσεις που έχουν προταθεί κατά καιρούς έχουν μεγάλη απόσταση μεταξύ τους, από τις αρχές του 12ου αιώνα ως τα μέσα του 14ου. Το μόνο σίγουρο και σταθερό είναι ότι στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα βρισκόταν στο μοναστήρι του Σωτήρος του Φάρου της Μεσσήνης, που ακολουθούσε το Τυπικό της Ανατολικής Εκκλησίας και βρέθηκε στα χέρια του Έλληνα ουμανιστή Κωνσταντίνου Λάσκαρη.

Μέχρι το 1580 βρισκόταν στην ιδιοκτησία του μοναστηριού αυτού, μολοντί όλο το βιβλιακό υλικό είχε μεταφερθεί στο αρχειοφυλάκιο της Μεσσήνης. Το 1679 ο Ισπανός αντιβασιλέας στη Σικελία Francisco de Benavides κατάσχεσε τα αρχεία της πόλης και τα μετέφερε στο Παλέρμο. Μαζί με αυτά ήταν και το χειρόγραφο του Σκυλίτζη.

Ο επόμενος αντιβασιλέας δούκας της Uceda οικειοποιήθηκε όλο το υλικό και το ενσωμάτωσε στη βιβλιοθήκη του και από εκεί το 1711, ύστερα από την κατάσχεση της βιβλιοθήκης του πέρασε στη Βασιλική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης. Ο Σκυλίτζης λοιπόν με τις περιπετειώδεις ιστορίες του κατέληξε ύστερα από πολλές επίσης περιπέτειες στη Vitr. 26-2 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Μαδρίτης, για να εκπέμψει και από εκεί τη δόξα και το μεγαλείο του Βυζαντίου. Σε ένα χώρο φιλόξενο που καλλιεργούνται τα ελληνικά γράμματα με αξιοθαύμαστη επιστημοσύνη και αγάπη. Σ' αυτήν άλλωστε την αγάπη και την ένθερμη συμμετοχή στην προσπάθεια ανάδειξης των πολιτιστικών θησαυρών της Ευρώπης οφείλουμε και την τελευταία πανομοιότυπη έκδοση του χειρογράφου από τις εκδόσεις ΜΙΛΗΤΟΣ πριν από έναν χρόνο στην Αθήνα.

► **Ανύψωση σε ασπίδα και στέψη αυτοκράτορα από αυτοκράτορα. Ίσως πρόκειται για τη στέψη του Λέοντος Αρμενίου από τον Μιχαήλ Α' ως συναντοκράτορα.**

Της **ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΣΑΜΑΚΔΑ**

Ιστορικού της Βυζαντινής Τέχνης,
Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης

Η **ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ** Χρονογραφία του Ιωάννη Σκυλίτζη, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης, είναι ένα από τα σημαντικότερα και πιο πλούσια διακοσμημένα χειρόγραφα του Μεσαίωνα. Καθώς αποτελεί το μόνο εικονογραφημένο χρονικό σε ελληνική γλώσσα που έχει σωθεί από το Βυζάντιο, έχει μοναδική αξία για τον τρόπο εικονογράφησης αυτής της κατηγορίας κοσμικών χειρογράφων. Ο Σκυλίτζης της Μαδρίτης είναι ίσως ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της κοσμικής τέχνης του Βυζαντίου, δείγματα της οποίας είναι συγκριτικά σπάνια. Οι 574 μικρογραφίες, τις οποίες σώζει σήμερα το χειρόγραφο, αφήνουν να ξεδιπλωθεί μπροστά μας με ζωντανό και ποικιλόμορφο τρόπο η ιστορία των βυζαντινών αυτοκρατόρων.

Το κύριο χαρακτηριστικό της διακόσμησης του χειρογράφου είναι πως αυτή δεν παρουσιάζεται ενιαία τεχνολογικά. Οι μικρογραφίες παρουσιάζουν βυζαντινά, δυτικά και αραβικά στοιχεία και είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας πολλών καλλιτεχνών. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στην Σικελία, που αποτελούσε τον 12ο αι. σταυροδρόμι τριών πολιτισμών, του βυζαντινού, του δυτικού και του αραβικού. Ο κώδικας ανήκε πράγματι, σύμφωνα με την αφιερωματική επιγραφή του 15ου αι. στο φ. 9r, στη μονή του Σωτήρος στη Μεσσήνη της Σικελίας. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει η υπογραφή του Antonio di Messina, ο οποίος υπογράφει σε πολλούς άλλους κώδικες που ανήκαν στη μονή του Σωτήρος, και οι οποίοι είχαν επισκευαστεί τον 13ο αι. στην ίδια μονή. Είναι βέβαιο, λοιπόν, ότι ο Σκυλίτζης της Μαδρίτης ανήκε το αργότερο από τον 13ο αι. στη μονή του Σωτήρος στη Μεσσήνη. Οι τελευταίες παλαιογραφικές μελέτες, εξάλλου, υποστηρίζουν πειστικά ότι και η γραφή του κώδικα είναι χαρακτηριστική για τη μονή του Σωτήρος και τη χρονολογούν στον 12ο αι.

Το σύστημα εικονογράφησης

Οι βασικές αρχές που διέπουν το σύ-

στημα εικονογράφησης του κώδικα είναι η τοποθέτηση των μικρογραφιών μέσα στο κείμενο και η άμεση γειτνίασή τους με το κείμενο που εικονογραφούν.

Το κείμενο του χρονικού, το οποίο διηγείται την ιστορία των βυζαντινών αυτοκρατόρων από το 811 έως το 1057, είναι γραμμένο σε μία στήλη και διακόπτεται από ζώνες μικρογραφιών. Πρόκειται για ένα σύστημα εικονογράφησης, το οποίο έχει μακρά παράδοση και συναντάται συχνά σε χειρόγραφα του 11ου και 12ου αι. (π.χ. τα περίφημα Τετραεαγγέλια του Παρισιού, Par.gr.74, και της Φλωρεντίας, Laur.VI.23 από το β' μισό του 11ου αι.).

Η κατανομή των μικρογραφιών στο κείμενο είναι άνιση. Το κείμενο των εικονογραφημένων φύλλων διακόπτε-

ται από μία έως τρεις μικρογραφίες σε οριζόντιες ζώνες, που με τη σειρά τους μπορεί να περιέχουν από μία έως τέσσερις σκηνές. Οι μικρογραφίες δεν φέρουν πλαίσιο με εξαίρεση την πρώτη μικρογραφία του φ. 80r. Στις μικρογραφίες που περιέχουν τουλάχιστον δύο σκηνές, οι σκηνές δεν χωρίζονται μεταξύ τους. Φυσικό χωρισμό αποτελούν πολλές φορές τα αρχιτεκτονήματα. Οι σκηνές διατάσσονται ως επί το πλείστον παρατακτικά ή μία δίπλα στην άλλη. Πολύ συχνά η κατεύθυνση αυτής της διάταξης είναι από δεξιά προς τα αριστερά, ο αναγνώστης θα πρέπει δηλαδή να «διαβάζει» τις σκηνές ανάποδα. Η τάση του να αρχίζει η εικονογράφηση από τα δεξιά πιστοποιείται και από το γεγονός ότι σε πολλές ζώνες μικρογραφιών υπάρχει σκηνή μόνο στο δεξιό μέρος της ζώ-

νης, ενώ το αριστερό μέρος έχει αφαιρεθεί για άγνωστους λόγους κενό.

Σχέση κειμένου-εικόνας

Οι μικρογραφίες του Σκυλίτζη της Μαδρίτης εικονογραφούν κατά κανόνα το κείμενο που βρίσκεται ακριβώς πριν ή μετά από αυτές και αποτελούν κατ' αυτόν τον τρόπο μια οπτική απόδοση του κειμένου. Οι μικρογραφίες συνοδεύονται από επεξηγηματικές λεζάντες που άλλοτε περιορίζονται στην αναγραφή του ονόματος κάποιου προσώπου και άλλοτε συνοψίζουν το απεικονιζόμενο γεγονός προσφέροντας μια παράφραση του κειμένου.

Η πλειοψηφία των μικρογραφιών παρουσιάζει στενή σχέση με το κείμενο του χρονικού από άποψη περιεχομένου. Κατά την «μετάφραση» της

Οι μικρογραφίες του Σκυλίτζη της Μαδρίτης

διήγησης σε εικόνα ακολουθούνται φυσικά οι γνωστές συμβάσεις που διέπουν την εικονογράφηση των μεσαιωνικών βιβλίων. Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιες περιπτώσεις μικρογραφιών, στις οποίες μπορεί να υποθέσει κανείς ως βάση για την ερμηνεία και την ταύτισή τους κείμενα άλλων συγγραφέων. Αρκετές μικρογραφίες φαίνεται πως βασίζονται στη Χρονογραφία του Μιχαήλ Ψελλού, ενώ άλλες εξηγούνται καλύτερα από το έργο του Λέοντος Διάκονου. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται η ύπαρξη και άλλων εικονογραφημένων χρονικών στο Βυζάντιο, των οποίων απόνχος αποτελεί η διακόσμηση του Σκυλίτζη της Μαδρίτης. Η πιο ενδιαφέρουσα παρατήρηση, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι δύο μικρογραφίες εικονογραφούν αποσπάσματα από το έργο του Ιωάννη Ζωναρά, ο οποίος έγραψε το χρονικό του μετά το 1118 και μάλιστα χρησιμοποίησε εκτενώς το έργο του Σκυλίτζη. Το γεγονός αυτό σημαίνει πως το πρότυπο του Σκυλίτζη της Μαδρίτης πρέπει να χρονολογηθεί μετά το 1118.

Η μελέτη της σχέσης μεταξύ κειμένου και εικόνας αποδεικνύει γενικότερα πως ο κώδικας της Μαδρίτης είναι ένα αντίγραφο και δεν εικονογραφήθηκε για πρώτη φορά, όπως υποστηρίχθηκε στο παρελθόν. Στην εικονογράφηση του παρατηρούνται τα τυπικά σφάλματα που γίνονται κατά την αντιγραφή ενός προϋπάρχοντος εικονογραφικού κύκλου, όπως π.χ. διατάραξη της σειράς των μικρογραφιών, πολυάριθμα λάθη στις επεξηγηματικές λεζάντες και γενικότερα ασυμφωνία στη σχέση μεταξύ κειμένου, εικόνας και επεξηγηματικών επιγραφών. Στην ύπαρξη ενός κοινού προτύπου, το οποίο χρησιμοποίησαν οι διαφορετικοί καλλιτέχνες, που διακόσμησαν τον κώδικα, μας οδηγεί και το ενιαίο σύστημα εικονογράφησης καθώς και η μελέτη της εικονογραφίας των μικρογραφιών.

Οι μικρογραφίες του Σκυλίτζη της Μαδρίτης δεν παρουσιάζουν ενιαία εικονογραφία. Απαντώνται δύο κυρίως εικονογραφικές παραδόσεις, η βυζαντινή και η δυτική, ενώ σε μεγάλο αριθμό μικρογραφιών είναι φανερό η επίδραση αραβικών προτύπων. Έτσι οι μικρογραφίες δεν διαφέρουν μόνο τεχνολογικά αλλά και όσον αφορά τον τρόπο αναπαράστασης των διαφόρων σκηνών. Ενώ για παράδειγμα ο ένθρονος αυτοκράτορας εικονίζεται στις μικρογραφίες βυζαντινής τεχνολογίας σε στάση μετωπική ή κατά τα τρία τέταρτα με στέμμα, λώρο, ακακία και φωτοστέφανο, στις μικρογραφίες των δυτικότερων ζωγράφων ο αυτοκράτορας κάθεται πολύ συχνά σταυροπόδι πάνω στον θρόνο, δεν κρατά ποτέ ακακία, δεν φέρει ποτέ φωτοστέφανο και κρατά πολύ συχνά σκήπτρο. Πολύ διαφορετικές είναι και οι απεικονίσεις σκηνών μάχης, των αρχιτεκτονημάτων, της αναγόρευσης και στέψης του αυτοκράτορα κτλ.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε πως οι ζωγράφοι βυζαντινής τεχνολογίας χρησιμοποιούν βυζαντινούς εικονογραφικούς τύπους, ενώ οι δυτικοί και δυτικότεροι ζωγράφοι χρησιμοποιούν ένα δυτικό εικονογραφικό ρεπερτόριο. Ωστόσο, ο διαχωρι-

σμός αυτός δεν είναι απόλυτος, αλλά παρατηρείται αλληλοεπίδραση των ζωγράφων. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι δυτικότεροι ζωγράφοι του Σκυλίτζη της Μαδρίτης είχαν μπροστά τους ένα βυζαντινό πρότυπο, το οποίο όμως έχουν αποδώσει σύμφωνα με τον τρόπο που είχαν να μάθει να ζωγραφίζουν. Προσανατολίζονται δηλαδή από το μοντέλο, ντύνουν όμως τις μικρογραφίες του μοντέλου με δυτικά στοιχεία και προσαρμόζουν την δική τους γνώση και εμπειρία στις απαιτήσεις των μικρογραφιών του Χρονικού.

Οι πηγές της εικονογράφησης καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της μεσαιωνικής ζωγραφικής χειρογράφων. Εικονογραφικά παράλληλα εντοπίζονται τόσο σε κοσμικά όσο και σε θρησκευτικά χειρόγραφα. Μεγάλες εικονογραφικές ομοιότητες παρουσιάζει ο κώδικας της Μαδρίτης με τη βουλγαρική μετάφραση του Κωνσταντίνου Μανασσή στο Βατικανό (14ος αι.) και το εικονογραφημένο Ποίημα του Petro di Eboli, ένα λατινικό χειρόγραφο που δημιουργήθηκε μεταξύ 1195-1197 στη Ν. Ιταλία και βρίσκεται σήμερα στη Βέρνη.

Από τη μελέτη της εικονογραφίας των μικρογραφιών προκύπτουν, επίσης, στοιχεία για τη χρονολόγηση του κώδικα. Εκτός από τους εικονογραφικούς τύπους, οι οποίοι εντάσσονται σε μία μακρά παράδοση, όπως π.χ. το μοτίβο του ένθρονου κατενώπιον αυτοκράτορα που πλαισιώνεται από αξιωματούχους, εμφανίζονται εικονογραφικοί τύποι πολύ επίκαιροι. Έτσι, ο λευκός σκούφος που φορούν οι αξιωματούχοι και οι κληρικοί εμφανίζεται στη βυζαντινή τέχνη στα μέσα του 12ου αι. Στο β' μισό του 12ου αι. ανήκει χρονολογικά και η πολιορκητική μηχανή στο φ. 151νβ, που παριστάνεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και στο χειρόγραφο της Βέρνης. Τα εικονογραφικά αυτά στοιχεία μας οδηγούν σε μια χρονολόγηση του εικονογραφικού κύκλου του Σκυλίτζη της Μαδρίτης στο β' μισό του 12ου αι., χρονολόγηση που επιβεβαιώνεται και από τα στυλιστικά στοιχεία.

Για την εικονογράφηση του Σκυλίτζη της Μαδρίτης συνεργάστηκαν επτά κύριοι ζωγράφοι διαφορετικής

εκπαίδευσης, που παρουσιάζουν διαφορετικά τεχνολογικά χαρακτηριστικά. Οι ζωγράφοι αυτοί μπορούν να χωριστούν σε δύο μεγάλες ομάδες, τους ζωγράφους βυζαντινής τεχνολογίας και τους ζωγράφους που παρουσιάζουν ένα στυλιστικό ιδίωμα ξένο προς τη βυζαντινή τεχνολογία. Οι ζωγράφοι της δεύτερης ομάδας παρουσιάζουν δυτική επίδραση σε διαφορετικό βαθμό, ενώ μεταξύ αυτών υπάρχουν ζωγράφοι που φανερώνουν έντονη αραβική επίδραση.

Μεταξύ των ζωγράφων της δυτικής ομάδας, στους οποίους οφείλεται και η πλειοψηφία των μικρογραφιών του κώδικα, ξεχωριστή θέση καταλαμβάνει ένας ζωγράφος καθαρά δυτικής τεχνολογίας, που εκτέλεσε μόνο έξι μικρογραφίες στα φφ. 144r-145r. Οι μικρογραφίες του είναι άριστης ποιότητας και διακρίνονται για την καθαρότητα του σχεδίου και την άψογη εκτέλεσή τους. Στενή τεχνολογική σχέση παρουσιάζει το στυλ αυτού του ζωγράφου με τη λεγόμενη Βίβλο του Worms στη Βρετανική Βιβλιοθήκη του Λονδίνου από το β' μισό του 12ου αι. Μεμονωμένα τεχνολογικά στοιχεία του κύριου ζωγράφου της βυζαντινής ομάδας έχουν παράλληλα σε έργα της κομνηνικής εποχής και οδηγούν επίσης σε μια χρονολόγηση του στυλ στο β' μισό του 12ου αι., όπου επικρατεί το λεγόμενο «δυναμικό» στυλ.

Παραγγελιοδότες

Η δημιουργία του Σκυλίτζη της Μαδρίτης συνδέεται συνήθως με τη νορμανδική αυλή του Παλέρμμο. Έχει διατυπωθεί συχνά η άποψη πως το χειρόγραφο παρήχθη στο βιβλιογραφικό εργαστήριο της αυλής του Παλέρμμο κατά παραγγελία ενός Νορμανδού βασιλιά. Οι πρόσφατες παλαιογραφικές μελέτες, ωστόσο, θέτουν υπό σοβαρή αμφισβήτηση την άποψη αυτή, καθώς δεν φαίνεται να υπήρχε καν σκριπτόριο στο Παλέρμμο, στο οποίο να αντι-

γράφονταν και να διακοσμούσαν ελληνικά βιβλία.

Όπως ειπώθηκε ήδη, η γραφή του κώδικα εντοπίζεται πλέον με βεβαιότητα στη ίδια τη μονή του Σωτήρος στη Μεσσήνη, που αποτελούσε το προπύργιο της Ορθοδοξίας στο νησί και διέθετε μεγάλη βιβλιοθήκη και βιβλιογραφικό εργαστήριο. Εξάλλου, τίποτα στο ίδιο το χειρόγραφο δεν δικαιολογεί την σύνδεση του χειρογράφου με την αυλή του Παλέρμμο. Δεν υπάρχει κανείς εμφανής λόγος, για τον οποίο ένας Νορμανδός βασιλιάς

θα ήθελε να έχει στην κατοχή του ένα χρονικό που ασχολείται με μια περιορισμένη περίοδο της βυζαντινής ιστορίας και μάλιστα γραμμένο σε ελληνική γλώσσα.

Ο παραλήπτης του έργου ήταν προφανώς κάποιος βιβλιόφιλος Έλληνας που κατείχε σημαντική θέση στην κοινωνία της Ν. Ιταλίας. Δεν αποκλείεται το χειρόγραφο να έγινε για την ίδια τη μονή του Σωτήρος. Αν όπως υπέθεσε ο Ν. Wilson το πρότυπο του Σκυλίτζη της Μαδρίτης μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη στο Παλέρμμο με την πρεσβεία του Ενρίκο Αρίστιππο στα 1158-1160, η μονή σίγουρα θα ενδιαφέρθηκε να αποκτήσει ένα αντίγραφο. Ίσως οι Νορμανδοί βασιλείς σε μια ένδειξη καλής θέλησης να παραχώρησαν το χειρόγραφο στη μονή για να το αντιγράψουν, και έτσι να ξεκίνησε η ιστορία του Σκυλίτζη της Μαδρίτης.

❧

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Το κείμενο βασίζεται στην διδακτορική διατριβή της συγγραφέως με τίτλο «Die illustrierte Chronik des Johannes Skylitzes in Madrid», Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης 2001.

▼ *Με την άνοδο του Νικηφόρου Φωκά στο θρόνο, ο κοββικολάριος Βρίγας αναζητεί άσυλο στην Αγία Σοφία*

Πηγή μελέτης του

Του **ΤΑΞΙΑΡΧΗ Γ. ΚΟΛΙΑ**

Καθηγητή του Βίου και του Πολιτισμού των Βυζαντινών στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ για την έρευνα του καθημερινού βίου και του υλικού πολιτισμού των Βυζαντινών μπορεί να αντλήσει κανείς από τα αρχαιολογικά ευρήματα, τις απεικονίσεις της συγκεκριμένης εποχής και, βέβαια, από τις γραπτές πηγές. Από τις τρεις αυτές κατηγορίες μόνο οι γραπτές πηγές μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικές ως προς τον αριθμό και το περιεχόμενό τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν είναι πλούσια –σε σύγκριση, τουλάχιστον, με εκείνα άλλων περιόδων και άλλων πολιτισμών– και οι παραστάσεις της βυζαντινής τέχνης σπάνια είναι πράγματι εύγλωττες σε πληροφορίες σχετικές με την καθημερινή ζωή και τον υλικό πολιτισμό. Οι τελευταίες αφορούν το μεγαλύτερο ποσοστό τους στην Εκκλησία και τον θρησκευτικό βίο και, επιπλέον, ακολουθούν ως επί το πλείστον συγκεκριμένα εικονογραφικά πρότυπα, γεγονός που σπάνια επιτρέπει μια ρεαλιστική απόδοση του περιεχομένου. Οι παραστατικές πηγές που έχουν κοσμικό περιεχόμενο είναι λίγες στη βυζαντινή τέχνη. Από αυτές, το μοναδικό χειρόγραφο της Συνόψεως Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης, είναι το σπουδαιότερο και σημαντικότερο με τις 574 μικρογραφίες του, που συνοδεύουν το κείμενο και αποδίδουν σκηνές από το περιεχόμενό του με εικόνες.

Όπως είναι φυσικό, οι μικρογραφίες, που διακοσμούν και εμπλουτίζουν ένα έργο, το οποίο έχει ως αντικείμενο την πολιτική ιστορία –το συγκεκριμένο την ιστορία της περιόδου 811 έως 1057–, αναφέρονται και αυτές στην πολιτική ιστορία. Η κάθε μία από αυτές προστέθηκε μετά την αντιγραφή του κώδικα, σε ειδικό χώρο που είχε αφήσει κενό ο γραφέας, αντιστοιχεί σε γεγονότα που εκτίθενται στο σημείο εκείνο και συνοδεύεται μάλιστα από επεξηγηματικές επιγραφές. Οι περισσότερες μικρογραφίες, λοιπόν, αφιερώνονται σε θέματα της πολιτικής, της αυλής και πολεμικών συγκρούσεων.

Αποκαλυπτικές λεπτομέρειες

Στη Σύνοψη του Σκυλίτζη, αλλά και γενικότερα στα ιστοριογραφικά κείμενα, σπάνια δίνεται η αφορμή στον συγγραφέα να γράψει για θέματα της καθημερινής ζωής και για αντικείμενα καθημερινής χρήσης, ενώ όπου συμβαίνει κάτι τέτοιο, αφορά σχεδόν αποκλειστικά στην καθημερινότητα εξεχουσών προσωπικοτήτων. Ετσι, λοιπόν, οι μικρογραφίες του κώδικά μας έχουν ως περιεχόμενο τέτοιου είδους θέματα και θα μπορούσε να σκεφθεί κανείς ότι δεν προσφέρονται ως πηγές για την έρευνα του πολιτισμού.

Και όμως, η παρατήρηση των λεπτομερειών των απεικονίσεων αποκαλύπτει πλούσιες και ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες για τον πολιτισμό των Βυζαντινών, με αποτέλεσμα να αποκτούν συγκεκριμένη μορφή αντικείμενα και να γίνονται καταληπτά φαινόμενα ή συνθήκες, για την ύπαρξη των οποίων γνωρίζουμε από τις

γραφτές πηγές, χωρίς να έχουμε άλλες πληροφορίες γι' αυτά.

Ενδεικτικά θα αναφέρω ορισμένα θέματα, για τα οποία ο μελετητής του χειρογράφου μπορεί να εντοπίσει στοιχεία: Πόλεις, τείχη, παλάτια, εκκλησίες απαντούν συχνά. Περισσότερο εξειδικευμένες περιπτώσεις, όπως μία φυλακή με έγκλειστο, τα πόδια του οποίου είναι δεσμευμένα με μία σανίδα (εικόνα του φύλλου 186r) ή οικοδομικά εργαλεία, όπως αξίνες (φ. 230v, 144vβ) και μυστρί (141va) που χρησιμοποιείται σε κτίσιμο τοίχου, μουσικά όργανα (145rβ) είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Αναπάντεχη είναι

▲ Πάνω, σιαμαίοι εκτίθενται στη θέα του κοινού στην Κωνσταντινούπολη. Κάτω, χειρουργοί προσπαθούν να αποχωρίσουν τον νεκρό από τους σιαμαίους αδελφούς.

Βυζαντινού πολιτισμού

◀ Ο Βούλγαρος πατριάρχης Νικολιτζαίανος φυλακισμένος από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β' (976-1025).

◀ Οι Αγαρνοί συλλαμβάνουν και εκτελούν τον στρατηγό Κρατερό (επί Μιχαήλ Β', 820-829).

► Οικοδόμηση θερινού παλατιού για τον αυτοκράτορα Ρωμανό Α' (920 -944). Κατά την εκοκαφή βρέθηκε και στη συνέχεια καταστράφηκε μαρμάρινη κεφαλή βοδιού. Στην ενέργεια αυτή αποδόθηκε λοιμός που θανάτωνε επί πολλά χρόνια τα βοοειδή.

◀ Επιβολή της ποινής της τύφλωσης επί Βασιλείου Α' (867-886).

η ύπαρξη δύο μικρογραφιών που αναπαριστούν ένα ζευγάρι σιαμαίων (επιγραφή: «οι συμφυείς δύο αδελφοί») και την ανεπιτυχή προσπάθεια των ιατρών να τους χωρίσουν μετά τον θάνατο του ενός (131rβ-γ). Αξίες προσοχής είναι οι σκηνές που παρουσιάζουν την εφαρμογή διαφόρων σωματικών ποινών και άλλες βιαιότητες και που συμβάλλουν στην κατανόηση των αντιλήψεων και ηθών, αλλά και τεχνικών ζητημάτων της εποχής (βλ. π.χ. πώς οι Αγαρνοί «ξύλω κρεμώσι τον στρατηγόν Κρατερόν» [φ. 41ra], πώς αναπαρίσταται η τύφλωση και χειροκοπία ενός ενόχου [100rβ], ή ακόμη πώς εκτελείται ο καισαρ Βάρδας και πώς στη συνέχεια αναρτώ-

νται «τα αιδοία» του σε λόγχη [80ra]).

Βέβαια, πολλές από τις παραστάσεις αυτές ακολουθούν συγκεκριμένους εικονογραφικούς τύπους και δεν ανταποκρίνονται παρά μόνο κατά ένα ποσοστό προς την πραγματικότητα. Ασχέτως όμως του κατά πόσο το περιεχόμενο μιας μικρογραφίας ευρίσκεται κοντά στην πραγματικότητα της εποχής, αυτό το ίδιο μάς επιτρέπει συχνά να διαπιστώσουμε πώς αντιλαμβάνεται ο ζωγράφος και η κοινωνία του το ένα ή το άλλο φαινόμενο, γεγονός ή αντικείμενο. Η μινιατούρα με την πολιορκία μιας πόλης της αραβοκρατούμενης Κρήτης από τα στρατεύματα του Νικηφόρου Φωκά (140r), με την παρουσίαση μόνο των κύριων

◀ Πολιορκία κάστρον της αραβοκρατούμενης Κρήτης (960/1) από τον στρατό του μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρου Β' Φωκά (963-969).

στοιχείων της σύνθεσης (του κάστρου, των στρατευμάτων και των πλοίων) μάς προσφέρει μια θαυμάσια ευκαιρία για σκέψεις, σχετικά με την αντίληψη του χώρου εκ μέρους του ζωγράφου. Αλλά και οι ζωντανές σκηνές μάχης (φ. 30ν, 31rβ) προσφέρονται για παρατήρηση σε σχέση με την αντίληψη για τη βία.

Δεν πρέπει βέβαια να παραβλέπεται το γεγονός ότι οι ζωγράφοι που φιλοτέχνησαν τις μικρογραφίες δεν έχουν όλοι βυζαντινή προέλευση και ότι ορισμένοι από αυτούς προέρχονται από τη Δύση, ενώ σε έναν αριθμό μικρογραφιών είναι εμφανής η αραβική επίδραση. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό, πριν καταλήγει ο μελετητής σε συμπεράσματα, να εξετάζει τις ομοιότητες και τις διαφορές που εμφανίζουν οι παραστάσεις των διαφόρων ζωγράφων.

▼ «Οι εμφύλιοι πόλεμοι και οι αιματοχυσίες» κατά την επανάσταση και σφετερισμό του θρόνου από τον Θωμά (821-823).

Πολεμική τεχνολογία

Ο κώδικας της Μαδρίτης είναι κυρίως πολύτιμος για τη μελέτη του στρατιωτικού εξοπλισμού και γενικότερα των στρατιωτικών συγκρούσεων στο Βυζάντιο. Στον τομέα του οπλισμού, αμυντικού και επιθετικού, αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες, καθ' ότι μάλιστα τα σχετικά αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστα. Δεν επιβεβαιώνεται μόνο η χρήση πελέκεων, σιδηροραβδίων και άλλων όπλων (26να, 161r), αλλά κυρίως διασαφηνίζεται το σχήμα τους, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, διακρίνονται διαφορετικοί τύποι του ίδιου αντικειμένου. Π.χ., στην εξωτερική επιφάνεια πολλών σκουταρίων (ασπίδων) διακρίνονται σχήματα, ενδιαφέροντα για τις σχετικές προτιμήσεις της εποχής αλλά και για τον τρόπο κατασκευής του απεικονιζόμενου όπλου, ενώ παράλληλα εμφανίζονται διάφοροι τύποι ασπίδων, μεταξύ των οποίων ο λεγόμενος «νορμανδικός» (φ. 28να, 76να), γεγονός το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για την τεχνολογία και τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις

στην ευρύτερη περιοχή της Ευρασίας. Οι θώρακες, οι σημαίες, οι σέλλες των αλόγων εμφανίζονται στο χειρόγραφο με τρόπο που είναι πολύ ενδιαφέρον για τον ερευνητή του υλικού πολιτισμού. Ιδιαίτερης αξίας είναι η αναπαράσταση λιθοβόλου πολιορκητικής μηχανής (φ. 151rβ, βλ. και 166r), αλλά βέβαια και της εκτόξευσης υγρού πυρός σε σκηνή ναυτικής σύγκρουσης (34νβ). Οσο σχηματική και να είναι η τελευταία, έρχεται να δώσει μορφή στις περιγραφές των γραπτών πηγών και να συμβάλει στην κατανόηση του τρόπου χρήσης του φοβερού, όπως εθεωρείτο, αυτού όπλου. Κάτι παρόμοιο ισχύει και στις περιπτώσεις απεικόνισης πλοίων και επεισοδίων ναυμαχιών, σκηνών, στρατοπέδων, οχυρωμένων πόλεων και στιγμιστύπων από πολιορκίες.

Βέβαια, η χρήση του κώδικα της Μαδρίτης ως πηγής για την έρευνα του υλικού πολιτισμού των Βυζαντινών οδήγησε στον –τομέα του οπλισμού και της πολεμικής τεχνολογίας– αρκετές φορές σε παρανοήσεις και παρερμηνείες. Η εμφάνιση στις μικρο-

γραφίες κάποιου συγκεκριμένου εκλαμβάνεται αβασάνιστα από ορισμένους ως μαρτυρία για τη χρήση του κατά την εποχή της δημιουργίας του κώδικα

(ως προς τη χρονολόγησή του, θεωρώ την ένταξή του στον ΙΒ' αιώνα ως πειστικότερη, βασιζόμενος στη μελέτη του τρόπου απόδοσης των αντικειμένων μεταγενέστερη χρονολόγηση δεν την θεωρώ πιθανή) και μερικές φορές λησμονείται, ότι και αν ισχύει αυτό, δεν σημαίνει ότι δεν ήταν σε χρήση παράλληλα και άλλοι τύποι του συγκεκριμένου

Πολύτιμες πληροφορίες για τον οπλισμό και τις πολεμικές συγκρούσεις

▲ Πολιορκία της Μοφονεοτίας (965) από τα σιραιεύματα του Νικηφόρου Β΄ Φωκά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η λιθοβόλος πολιορκητική μηχανή.

αντικειμένου. Συχνά πρόκειται απλώς για αναπαράσταση ενός προγενέστερου εικονογραφικού τύπου, ο οποίος αποδίδει παλαιότερους τύπους όπλων. Η απεικόνιση, λοιπόν, ενός αντικειμένου μαρτυρεί με βεβαιότητα ότι αυτό υπήρξε και ήταν σε χρήση κάποτε μέχρι τη δημιουργία του κώδικα, ίσως, μόνο ίσως, και την ίδια την εποχή του καλλιτέχνη.

Αξιοπιστία

Ως παράδειγμα για το σχετικό της αξιοπιστίας των μικρογραφιών μπορεί να χρησιμεύσει η περίπτωση του θώρακα και γενικότερα της θωράκισης των πολεμιστών. Κατά κανόνα εμφανίζονται

έφιπποι με θώρακα και κράνος. Η επιφανειακή παρατήρηση οδήγησε στην –για μεγάλο χρονικό διάστημα– επικράτηση της εντύπωσης ότι ο βυζαντινός στρατός απαρτιζόταν σχεδόν αποκλειστικά από τέτοιου είδους ιππικά σώματα. Η παράλληλη μελέτη όμως των γραπτών πηγών, καθώς και άλλου υλικού από τη Δύση και το Ισλάμ, οδηγεί στην ορθότερη άποψη ότι οι Βυζαντινοί διέθεταν παράλληλα προς τα σώματα αυτά και άλλα ελαφρά οπλισμένων καθώς και «πανσιδερών» ιππέων, οι οποίοι πολεμούσαν πάνω σε επίσης θωρακισμένα άλογα. Τέτοιου είδους πολεμιστές όμως δεν εμφανίζονται στις μικρογραφίες.

Κατά την αξιοποίηση λοιπόν του

πλούσιου υλικού του κώδικα στην έρευνα του πολιτισμού των Βυζαντινών, πρέπει να εξετάζονται όλα τα σχετικά στοιχεία, προγενέστερα, σύγχρονα και μεταγενέστερα, που παρέχουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, οι παραστάσεις και τα κείμενα, προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός αξιοπιστίας των πληροφοριών που μάς παρέχει. Το ζήτημα είναι να επιτυγχάνεται η διάκριση μεταξύ του πραγματικού και σύγχρονου και του συμβατικά επαναλαμβανόμενου.

Βιβλιογραφία:

A. Grabar – M. Manoussacas, «L'illustration du manuscrit de Skylitzès de la Bibliothèque Nationale de Madrid», Βενετία 1979.
 Ada Bruhn Hohhmeyer, «Military Equipment in the Byzantine Manuscript of Scylitzes in Biblioteca Nacional in Madrid», Γρανάδα 1966.
 T.G. Koliass, «Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung», Βιέννη 1988.
 T.G. Κόλιας, «Η πολεμική τεχνολογία των Βυζαντινών», στο: Δωδώνη. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τόμ. 18, τεύχ.1 (1989) 17-41.
 Α. Τσελίκας (εκδ.), «Ιωάννου Σκυλίτζη Σύνοψις Ιστοριών», Κωδ. vit. 26-2 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Μαδρίτης (Πανομοιότυπη έκδοση), Αθήνα 2000.
 A Babuin «Illuminations of Nautical Subject in Skylitzes Matritensis. A Preliminary Report». Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies. Nicosia 30 April – 5 May 1996. Εκδ. V. Christides. Th. Papadopoulos C=Graeco-Arabica 7-8 [1999-2000]. Nicosia 2000, 17-30.

▼ Σκηνή ναυμαχίας επί Μιχαήλ Β΄ (820-821): Από βυζαντινό πλοίο εκτοξεύεται «αγρόν πυρ».

Η αναστήλωση των εικόνων

Του **ΒΑΣΙΛΗ ΚΑΤΣΑΡΟΥ**

Καθηγητή Βυζαντινής Φιλολογίας
στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ

ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ και τρίτη δεκαετία του 9ου αι. η εικονομαχία ξαναφούντωνε ως κίνημα πολιτικο-θρησκευτικό, στο πλαίσιο μιας ρευστής κατάστασης, όπου το Κράτος αγωνιζόταν να υποτάξει την Εκκλησία και η Εκκλησία από τη μεριά της να επιβάλει το πάγιο αίτημά της για μια ανεξάρτητη ιστορική πορεία. Η αναστήλωση των εικόνων πέτυχε να προσφέρει στη μια πλευρά την ικανοποίηση για την αποκατάσταση της Ορθοδοξίας και στην άλλη την αναγνώριση της επιβολής που επιδίωκαν στην ουσία οι εικονοκλάστες με μια αδιάλλακτη πολιτική. Μέσα σ' αυτό το νεφελώδες περιγράμμα κινήθηκαν οι στόχοι και επιτεύχθηκαν οι συμβιβασμοί, ώστε την Κυριακή της 11ης Μαρτίου του 843 η «τρισμακάριστη» Θεοδώρα, σύζυγος του «θεομάχου» βασιλέως Θεοφίλου, να κατορθώσει να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα και να καθιερώσει, με την επίσημη αναστήλωση των εικόνων, τον θρίαμβο της Ορθοδοξίας.

Το χρονικό του θανάτου της Εικονομαχίας περιορίζεται ανάμεσα σε δύο Συνόδους που έγιναν στις Βλαχέρνες: α) στη λεγόμενη «ληστρική σύνοδο», όταν ο αυτοκράτορας Λέων Ε' ο Αρμένιος (813–820) θέλησε να ξαναεπιβάλει στα χρόνια της πατριαρχείας του Θεοδοίου την εικονομαχική πολιτική του πρωτοπόρου ομώνυμού του Λέοντα Γ' του Ισαύρου, και β) στη σύνοδο του 843 (19 Φεβρ.–11 Μαρτίου), όπου γράφεται ο επιλογος της εκατονταετούς και πλέον εσωτερικής ταραχής, που έβλαψε ανεπανόρθωτα το Βυζάντιο.

Η αγωνία που ένωσε η βυζαντινή κοινωνία από αυτόν τον εσωτερικό κίνδυνο (αγωνία που αναδεικνύεται μέσα από την έντονη γραφή στο έργο του Κ. Παπρηγοπούλου και άγγιξε την ποιητική αίσθηση του Κωνσταντίνου Καβάφη ως ένας από τους λίγους σταθμούς της βυζαντινής ιστορίας) βρήκε τη λύτρωσή της στους χειρισμούς δύο γυναικών που ρύθμισαν τις υποθέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας για λογαριασμό των γιων τους: της Ειρήνης από τη μια (787) και της Θεοδώρας (843) από την άλλη.

Η θέση της Θεοδώρας ήταν πιο δύσκολη: ο σύζυγός της Θεόφιλος, παρά τη φήμη που απόκτησε στο Βυζάντιο ως «δίκαιος» αυτοκράτορας (αργότερα μάλιστα [12ος αι.] εμφανίζεται στο έρ-

▲ *Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα καθιέρωσε να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα και να καθιερώσει με την επίσημη αναστήλωση των εικόνων τον Μάρτιο του 843, τον θρίαμβο της Ορθοδοξίας. Μικρογραφία από το Μηνολόγιο του αυτοκράτορος Βασιλείου Β' (Ρώμη, Βαυκανή Βιβλιοθήκη).*

γο «Τιμαρίων» να δικάζει στον κάτω κόσμο μαζί με τον Αιακό και τον Μίνωα), συγκαταλεγόταν στη μερίδα των εικονομάχων και μια καταδίκη της εικονομαχίας θα περιελάμβανε κι εκείνον, γεγονός αδιανόητο από τη σύντροφο της ζωής του Θεοδώρα για την υστεροφημία του. Έτσι αρχίζει ο κύκλος της μυθοπλασίας γύρω από γεγονότα και συμβιβασμούς που έφεραν τον ζυγό να ισορροπήσει ανάμεσα στους αδύναμους πα εικονοκλάστες και στους φανατικούς εικονόφιλους που συνασπίζονταν γύρω από τους μοναχούς της περιφημής μονής Στουδίου, το άντρο των μαχητών κατά των εικονομάχων.

Γεγονότα και πρόσωπα

Ο Ιωάννης Σκυλιτζής, παράλληλα με τους Συνεχιστές της «Χρονογραφίας» του μοναχού Θεοφάνη και τον ιστορικό Ιωσήφ Γενέσιο, θα περιγράψει και αυτός τις προσεκτικές κινήσεις των προσώπων που έμοιαζαν να ισορροπούν σ' ένα τεντωμένο σχοινί, όντας ο ίδιος μακριά από τα γεγονότα και βαδίζοντας τον δρόμο των νικητών. Αν και το κείμενό του βασίζεται κυρίως

στο κείμενο του Συνεχιστή, ο Σκυλιτζής διαγράφει με μαεστρία, δωρική γραφή και πληρότητα τη σπείρα των σχετικών γεγονότων, ακολουθώντας τις σύγχρονες μυθοπλαστικές τάσεις, ως εξής: Μετά τον θάνατο του Θεοφίλου, με διαθήκη του ανήλθαν στον θρόνο η Θεοδώρα και ο γιος του Μιχαήλ, με επιτρόπους τον μάγιστρο Μανουήλ (που ήταν αρχηγός του αυλικού στρατού) και τον πατρίκιο Θεόκτιστο (ανώτερο πολιτικό πρόσωπο του παλατιού). Από αυτήν τη χρονική στιγμή ο βυζαντινός χρονογράφος ανοίγει το σκηνικό της αναστήλωσης των εικόνων. Θα περιγράψει αρχικά τις σκέψεις και τις θέσεις των επιτρόπων για ένα τέτοιο εγχείρημα: ύστερα θα στήσει τις «διηγήσεις» του για τη μεταστροφή του διστακτικού στην αρχή μάγιστρου Μανουήλ, για την επιμονή του Πατριάρχη Ιωάννη Γραμματικού να κρατήσει τον πατριαρχικό θρόνο και την εμμονή του στην εικονομαχική πίστη και μετά την καθαίρεσή του, για τη σταδιοδρομία και τις ενασχολήσεις του με μαγικοθρησκευτικές δοξασίες, στις οποίες επιδιόταν και ο αδελφός του, ο πατρίκιος Αρσαναβήρ. Ήταν αυτός που έστησε τη

▲ Οι μοναχοί Θεοφάνης και Θεόδωρος, οι επανομαζόμενοι «γραπτοί», λόγω των σκωπτικών στίχων που χάραξε στα μέτωπά τους ο αυτοκράτορας Θεόφιλος για την επιμονή τους στον ανεικονομαχικό αγώνα. Μικρογραφία χειρογράφου της Μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους.

σκευωρία για την κατασκευοφάντηση του νέου Πατριάρχη Μεθοδίου τον οποίο έσυρε σε δίκη. Έτσι θα κλείσει ο θεματικός κύκλος στην αφήγηση του Σκυλίτζη για την αναστήλωση των εικόνων. Οι διηγήσεις αυτές επικεντρώνουν το θέμα στον ρόλο των λίγων προσώπων του ιστορικού δράματος: Θεοδώρα, Μανουήλ, Ιωάννης Γραμματικός, Αρσαναβήρ, Μεθόδιος. Μέσα από την ψυχογραφία και τη δράση των προσώπων ο χρονογράφος επιχειρεί να αναδείξει το ιστορικό γεγονός. Τα γνωστά επεισόδια ο Σκυλίτζης οικονομεί στην αφήγησή του με έναν τρόπο λογικής συνέπειας και συνέχειας, παρακολουθώντας ταυτόχρονα το διάχυτο πνεύμα, τις διστακτικές πρωτοβουλίες, τις ταλαντεύσεις, μιαν αλυσίδα με κρίκους τα ολοκληρωμένα σύνολα της αφηγηματικής λειτουργίας. Με αυτόν τον τρόπο καταθέτει τη δική του μαρτυρία που πολύ περιληπτικά έχει ως εξής:

Το τέλος της εικονομαχίας από τον Ι. Σκυλίτζη, μια αφήγηση στο μυθοπλαστικό πνεύμα της εποχής

• Δεν ήταν δύσκολο οι εικονολάτρες να βάλουν την ιδέα της ανατροπής στον νου της Θεοδώρας που είχε μεγαλώσει κρυφά ανάμεσα σε συγγενικά πρόσωπα εικονολατρών. Σε αυτό συγκατένευε και ο Θεόκτιστος. Ο Μανουήλ όμως ήταν διστακτικός στην αρχή, ώσπου μια βαριά αρρώστια τον έφερε στα τελευταία του. Στην κατάλληλη στιγμή τον επισκέπτονται εικονολάτρες μοναχοί της Μ. Στουδίου, λέγοντάς του ότι θα γίνει καλά, φτάνει να «σβήσει την πυρκαγιά που άναψαν οι εικονομάχοι». Ο Μανουήλ «παραδόξως» ανέλαβε. Στη συνάντησή του με

τη Θεοδώρα την πείθει να προχωρήσει με σύνεση το έργο της αναστήλωσης, να ανακαλέσει τους εξοριστούς, να συγκαλέσει τη σύνοδο.

Ιωάννης Γραμματικός

• Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Γραμματικός (που τον αποκαλούσαν οι αντίπαλοι περιπαικτικά «ο Γιαννής»), όντας πανούργος και θέλοντας να εκθέσει τους νέους άρχοντες ως βίαιους και βαρβάρους, «κατέστιξε την κοιλιά, τα νώτα και τους γλουτούς», διαδίδοντας ότι οι απεσταλμένοι με εντολή να τον πείσουν να παραιτηθεί τον μελάνιασαν. Τότε η Θεοδώρα τοποθέτησε στον πατριαρχικό θρόνο τον Μεθόδιο, που είχε πράγματι αληθινά στίγματα μαρτυρίου για την ορθόδοξη ομολογία του κι ήταν αποδεκτός και από τους μοναχούς και από τον λαό.

• Ο εικονομάχος Πατριάρχης «Γιαννής» εκθρονίστηκε και κλείστηκε σε μοναστήρι. Βλέποντας κάπου την εικόνα του Χριστού, της Παναγίας και των Αρχαγγέλων έδωσε εντολή στο διάκονό του ν' ανεβεί και να βγάλει τα μάτια από τα πρόσωπα, λέγοντας ότι δεν μπορεί να βλέπει τις εικόνες να τον κοιτάζουν. Η Θεοδώρα, μαθαίνοντας το συμβάν «ζήλω θείω εκπυρωθείσα τους αυτού διορύξει προσέταξεν οφθαλμούς». Επενέβησαν όμως οι φρονιμότεροι, τονίζοντας την καταγωγή και τα ερείσματά του στην πρωτεύουσα, και γλίτωσε τη δοκιμασία. Μάλιστα εξελέγη και ηγουμένως στη μονή Σεργίου και Βάκκου (το

◀ «Η βασίλισσα Θεοδώρα αιετίζονσα εις το πρόσωπον των αγίων Θεοδώρον και Θεοφάνους τον γραπτοί». Στη ρήση του Θεοδώρον «γι' αυτή τη γραφή στο κούτελο θα ζητήσω λόγο από τον αυτοκράτορα σύζυγό σου στη μέλουσα κρίση του Θεού», η Θεοδώρα αναλήθη σε κλάματα, εκλιπαρώντας τη συγχώρηση του νεκρού Θεοφίλου, μέσα από τα τεχνάσματα της αποκατάστασης της μνήμης του από τον ίδιο τον πατριάρχη Μεθόδιο.

καθολικό της, ίδρυμα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας, σώζεται ως σήμερα στην Κων/λη) κι έμεινε εκεί διά βίου, ασχολούμενος με τις προσφιλείς του παντός είδους μαντείες. Κι όλα τούτα τα χρωστούσε στον Μιχαήλ τον Τραυλό, που φαίνεται ότι τον σεβόταν είτε ως ομοϊδεάτη, είτε γιατί έμαθε γράμματα τον γιο του, τον αυτοκράτορα Θεόφιλο.

• Την επιρροή του Ιωάννη Γραμματικού στον αυτοκράτορα Θεόφιλο, ο οποίος τον τίμησε με τα αξιώματα του «συγκέλλου» και αυτό του «Πατριάρχου», καθώς και τις αστρολογικές και μαντικές του δραστηριότητες μαθαίνουμε από την ευρύτατη γνωστή διήγηση για τη μαγική συμβουλή του προς τον αυτοκράτορα ως προς τον

τρόπο που θα κατατρόπωνε τους εχθρούς του κι εχθρούς της αυτοκρατορίας: ανάμεσα στα χάλκινα αγάλματα που στόλιζαν τον ιππόδρομο ήταν κι ένα με τρεις κεφαλές (ο τρικάρννος όφισ). Αν τρεις γενναίοι άνδρες με σιδερένιες σφαίρες σε μια συγκεκριμένη ώρα χτυπούσαν ταυτόχρονα κι έριχναν τα κεφάλια η έκβαση του αγώνα θα ήταν αίσια. Τη νύχτα, ο ίδιος ο Πατριάρχης, ντυμένος ως λαϊκός για να μη γίνει αντιληπτός, στάθηκε κοντά στο χάλκινο έργο κι αφού υποψέλλισε τα μαγικά λόγια διέταξε τους άνδρες να χτυπήσουν ταυτόχρονα με δύναμη. Οι δύο πέτυχαν τον στόχο και κατάφεραν να ρίξουν τα κεφάλια του αγάλματος· ο τρίτος πέτυχε μόνο να γείρει λίγο το κεφάλι, γεγονός το οποίο προ-

χρησιμοποιώντας μια γυναίκα που διέδιδε ότι δέχτηκε σεξουαλική επίθεση από τον δήθεν ευσεβή Πατριάρχη. Η Θεοδώρα και οι επίτροποι όρισαν δικασίμη μέρα, όπου η γυναίκα ανερυθρίαστα επαναλάμβανε όσα τη συμβούλεψαν. Οι δικαστές, ιδιαίτερα ο μάγιστρος Μανουήλ που καταλάβαινε τον αντίτυπο μιας τέτοιας ιστορίας, ήταν σκυθρωποί. Τότε ο Μεθόδιος παρουσιάζεται στο δικαστήριο «επ' όψει πάντων των θεωμένων απογυμνοί τα αιδοία ο πάσης αιδούς και τιμής όντως άγιος και εφάνη τοις πάσι ταύτα μεμρασμένα από τινος νόσου και της φυσικής παντάπασι ενεργείας άμοιρα». Στην πρόκληση πώς έγινε «ο μαρτυρισμός των μορίων» ο Πατριάρχης ξετυλίγει τη διήγηση: Ήταν απεσταλμένος

ναό των Βλαχερνών ως την Αγ. Σοφία, όπου ήταν υποχρεωμένοι –εκόντες άκοντες– ν' ακούν το «ανάθεμα» των εικονομάχων και κάθε λογής αιρετικών κατά τη λεγόμενη «Κυριακή της Ορθοδοξίας» (πρώτη Κυριακή των Νηστειών της Μ. Τεσσαρακοστής).

Οι «γραπτοί» μοναχοί

• Ο πανηγυρικός εορτασμός για την αναστήλωση των εικόνων κάθε χρόνο περιελάμβανε και επίσημα γεύματα. Κάποια χρονιά το τραπέζι στήθηκε στο ανάκτορο του Καριανού. Εκεί, στο τραπέζι με τα ωραία εδέσματα, η Θεοδώρα έμαθε από κοντά την περιπέτεια των «γραπτών» μοναχών Θεοφάνη και Θεοδώρου, στα μέτωπα των οποίων ο Θεόφιλος είχε χαράξει σκωπτικούς στίχους για την επιμονή τους στον αντικονομαχικό αγώνα. Ακούγοντας τους ίδιους τους μοναχούς να διηγούνται τα δεινά, η πιστή Θεοδώρα λυπήθηκε σφόδρα. Ιδιαίτερα μάλιστα τη συντάραξε η επίμονη φράση κάποιου από τους μοναχούς συνδαιτυμόνες «ο Θεός δεν μπορεί να 'ναι τόσο άδικος, ώστε να ξεχάσει τις συμφορές μας και να συγχωρέσει τον δώκτη μας». Ακόμη πιο οδυνηρή ήταν η ρήση του «γραπτού» Θεοδώρου «γι' αυτή τη γραφή στο κούτελο θα ζητήσω λόγο από τον αυτοκράτορα σύζυγό σου στη μέλλουσα κρίση του Θεού», που λύγισε την αξιοπρέπεια της βασίλισσας. Η Θεοδώρα αναλύθηκε σε κλάματα, εκλιπαρώντας τη συγχώρεση του αγαπημένου της νεκρού συζύγου μέσα από τα τεχνάσματα της αποκατάστασης της μνήμης του από τον ίδιο τον Πατριάρχη Μεθόδιο.

Ιστορικά ανέκδοτα

Μ' αυτές τις «διηγήσεις» ο Ιωάννης Σκυλίτζης, πιστός στις γενικές γραμμές της μυθοπλασίας, που συναντάται κυρίως στο έργο των Συνεχιστών του Θεοφάνη και του Γενέσιου και φαίνεται ότι αποτελούν και τη βασική πηγή για τη «Χρονογραφία» του, στήνει τον ιστορικό λόγο του για την αναστήλωση των εικόνων, μια γραφή, προσκολλημένη στα ιστορικά ανέκδοτα που αποσκοπούσαν να κατανεύμουν τις ευθύνες στα πρόσωπα ή να αναδείξουν την ήρεμη σταθερότητα όσων δεν λύγισαν στις ώρες της δοκιμασίας, όπως ο Πατριάρχης Μεθόδιος και οι μοναχοί Θεοφάνης και Θεόδωρος, οι οποίοι εμφανίζονται στην τελευταία πράξη, κλείνοντας με ευρηματικό τρόπο τη θεωρία του χρονογράφου για την απόδοση της δικαιοσύνης. «Μα για μας ωστόσο», έγραφε ο γλαφυρός βυζαντινολόγος Ch. Diehl, «έχει μεγάλη σημασία να διαπιστώσουμε με αυτά τα ανέκδοτα, πόσες πολιτικές και ανθρώπινες απόψεις αναμίχθηκαν στην αποκατάσταση της Ορθοδοξίας και πόσους συμβιβασμούς συνειδησέων υποχρεώθηκαν να κάνουν το ίδιο εύκολα και οι άγιοι επίσκοποι και η ευλαβική Θεοδώρα». Στο ερώτημα «ποιος είχε δίκιο», τελικά ύστερα από τον ανερμήνευτο και παρατεταμένο «εμφύλιο» η απάντηση δεν ανήκει πάντοτε στους ιστορικούς, αλλά στην ανίχνευση του συναισθηματικού λογοτεχνικού λόγου της αντίστιξης. ❀

▲ «Το γύναιον το κατά τον πατριάρχη Μεθοδίον τα πονηρά εξειών, ειαζόμενον». Η ανόητη γυναίκα ομολόγησε τελικά ότι δωροδοκήθηκε με χρυσό προκειμένου να διαδώσει ότι δέχθηκε σεξουαλική επίθεση από τον Μεθόδιο, αποκαλύπτοντας τη σκευωρία που εξύφανε εναντίον του ο πατρικός Αρσαναβήρ, αδελφός του εικονομάχου πατριάρχη Ιωάννη Γραμματικού.

μήνυε ότι από τους τρεις εχθρούς οι δύο επλήγησαν καιρία.

Αρσαναβήρ και Μεθόδιος

• Τα κατορθώματα του εικονομάχου Πατριάρχη είχαν μιμητή τον αδελφό του, πατρικίο Αρσαναβήρ. Αυτός διέθετε, σε ένα πλούσιο παλάτι στον Βόσπορο, ένα ειδικά διαμορφωμένο υπόγειο (σαν το μαντείο του Τροφώνιου) κι έμπαζε από μια μικρή πόρτα όλους τους περιέργους. Εκεί όμως «συνεφθίετο» με γυναίκες που ήταν μοναχές ή «το κάλλος διαπρεπείς» και επιδίδονταν σε διάφορα είδη μαντικής τέχνης ή «συνεργία δαιμόνων τινά των μελλόντων προέλεγεν».

• Ήταν αυτός και οι οπαδοί του που, θέλοντας να κατασκευοφαντήσουν τον νέο Πατριάρχη Μεθόδιο στα μάτια των εικονολατρών, έστησε πλεκτάνη

στη Ρώμη όταν εκεί ένας φιλόσαρκος δαίμονας τον γαργάλιζε μέρα – νύχτα, αναμοχλεύοντας τη φλόγα του έρωτα. Τότε προσευχήθηκε στον Αγ. Πέτρο να τον απαλλάξει απ' αυτή τη σαρκική όρεξη. Τη νύχτα λοιπόν παρουσιάστηκε ο Αγ. Πέτρος στον ύπνο του και με το δεξί του χέρι αφού ψηλάφησε τα αιδοία του έκοψε του λοιπού «την φιλήδονον όρεξιν».

Ετσι καταδειχτηκε η σκευωρία και ο μάγιστρος Μανουήλ με απειλή του θανάτου ανάγκασε το ανόητο γύναιο να ομολογήσει και ν' αποκαλύψει τα πρόσωπα της σκευωρίας. Πρόσθεσε μάλιστα ότι το χρυσό που της έδωσαν το 'κρυψε μέσα σ' ένα σακί με σιτάρι. Ο μεγαλόψυχος Πατριάρχης δεν ζήτησε την τιμωρία των συκοφαντών· επέβαλε όμως σ' αυτούς κάθε χρόνο να λαμβάνουν μέρος στην τελετή της Ορθοδοξίας, κρατώντας λαμπάδες από τον

► Η μετατροπή των Βουλγάρων στον Χριστιανισμό· η βάπτισή (864). Βυζαντινός ιερωμένος βαπτίζει τους αυλικούς στην πρωτεύουσα της Βουλγαρίας Πρεσλάβα.

Βυζάντιο και σλαβικός κόσμος

Της ΓΙΑΣΜΪΝΑΣ ΜΩΥΣΕΪΔΟΥ

Δρος Βυζαντινής Ιστορίας

▼ Πρέσβεις τον «εκ Θεού άρχοντας» των Βουλγάρων Συμεών υποβάλλουν τα σέβη τους στον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό. Η μικρογραφία εικονογραφεί το χωρίο που εικάζεται ότι περιγράφει την πρεσβεία, η οποία προηγήθηκε της συνθήκης του 896. Σύμφωνα με τον Σκελίτζη και τον Συνεχιστή του Θεοφάνους ο Συμεών διά των αντιπροσώπων του απαίτησε από τον αυτοκράτορα την απελευθέρωση των Βουλγάρων αιχμαλώτων, τους οποίους οι Βυζαντινοί είχαν εξαγοράσει από τους συμμάχους τους Ούγγρους μετά τις ουγγρο-βουλγαρικές συγκρούσεις του 894.

Ο ΙΑΝΑΦΟΡΕΣ του Ιωάννη Σκυλίτζη στους σλαβικούς λαούς είναι πολύ συχνές· είναι άλλωστε αναμενόμενο, εφόσον το έργο του, η «Σύνοψις Ιστοριών» ένα από τα σημαντικότερα χρονογραφικά κείμενα του ύστερου 11ου αι., πραγματεύεται μια αρκετά μεγάλη περίοδο (811-1057)¹, κατά την οποία έλαβαν χώραν γεγονότα ιδιαίτερος σημαντικά για τους Σλάβους που συνδέονταν άμεσα με τη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Αν διατρέξει όμως κανείς το κείμενο και αναζητήσει τον όρο «Σλάβοι», που εμείς χρησιμοποιούμε για να χαρακτηρίσουμε τον σλαβικό κόσμο των μέσων χρόνων, που διατηρούσε δεσμούς με το Βυζάντιο, δηλαδή τους Βουλγάρους, τους Ρως (Ρώσους), αλλά και τα σλαβικά φύλα (Σέρβους, Κροάτες, Ζαχλούμους, Ναρεντάνους ή Ρεντανούς, Καναλίτες, Τερβουνιάτες), που από την εποχή του αυτοκράτορος Ηρακλείου (7ος αι.) εγκαταστάθηκαν στην Παννονία και τη Δαλματία, στις ακτές της Αδριατικής, δεν πρόκειται να τον εντοπίσει· είναι όρος που δεν απαντά με αυτή τη μορφή στην ιστοριογραφία των μεσοβυζαντινών χρόνων. Δεν πρόκειται να εντοπίσει ούτε τους περισσότερο δόκιμους για το είδος όρους «Σκλάβοι» και «Σθλάβοι» που ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, μεταξύ άλλων, τον 10ο αι. χρησιμοποιεί στα έργα του όταν αναφέρεται στους Σέρβους, στους Κροάτες και στα σλαβικά φύλα της Αδριατικής. Ο μόνος σχετικός όρος που απαντάται στον Σκυλίτζη είναι ο όρος «Σκλαβηνοί» που σε δύο περιπτώσεις χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους Σλάβους της Παννονίας και Δαλματίας. Οι Σλάβοι στον Σκυλίτζη αναφέρονται με τα εθνικά τους ονόματα ως Βούλγαροι, Ρως, Σέρβοι, Χωροβάτες (Κροάτες), Ζαχλούμοι, Τερβουνιώτες, Καναλίτες, Διοκλιτιανοί, Ρεντανοί, που ενίοτε αποτελούν επεξήγηση στον εθνικό αρχαίο όρο «Σκυθαι», ο οποίος στους βυζαντινούς συγγραφείς κατά κανόνα σημαίνει τους λαούς που έρχονται από τον Βορρά. Γράφει για παράδειγμα ο Σκυλίτζης, ότι στην εποχή του Βασιλείου Α΄ του Μακεδόνα, το 867, όταν οι Αραβες έκαναν επιθέσεις στη βυζαντινή Ιταλία και πολιορκούσαν το Ραούσιον (Ραγούζα/ Ντουμπρόβνικ) «τα... γένη των Σκυθών, δηλαδή οι Χωροβάτοι (Κροάτες), οι Σέρβοι και οι λοιποί, έστειλαν πρέσβεις προς τον βασιλέα ζητώντας του να υπα-

▲ Η υποδοχή της «Ελλάς της Ρωσάινης». Η μικρογραφία εικονογραφεί την πολυνοζητημένη επίσκεψη της ηγεμονίδος των Ρως Ολλάς στην Κωνσταντινούπολη επί αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου. Η επίσκεψη –κατά τη διάρκεια της οποίας πιθανότατα η Ολλα βαπτίσθηκε χριστιανή και έλαβε το όνομα Ελένη– πραγματοποιήθηκε το 957. Στη μικρογραφία η Ολλα, συνοδευόμενη από την ακολουθία της, εικονίζεται ορθή εμπρός στον ένθρονο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄.

χθούν στη δικαιοδοσία της αυτοκρατορίας»². Οι μόνοι Σλάβοι που δεν αναφέρονται και ως «Σκύθαι» στον Σκυλίτζη είναι οι Βούλγαροι.

Οι μαρτυρίες του Σκυλίτζη οι σχετικές με τους Σλάβους ποικίλουν όχι μόνον ως προς τη συχνότητα της εμφάνισής τους, αλλά και ως προς τη μορφή, άλλοτε είναι εκτενείς διηγήσεις κι άλλοτε απλές αναφορές· εξαρτώνται άμεσα από την πηγή που την κάθε φορά χρησιμοποίησε ο συγγραφέας³. Κατά την περιγραφή των γεγονότων της περιόδου 811-948 οι αναφορές του στους Σλάβους παραπέμπουν ξεκάθαρα στις αντίστοιχες της «Χρονογραφίας» του Συνεχιστή του Θεοφάνους και του «Περί Βασιλείων» του Ιωσήφ Γενεσίου, ενώ για την περίοδο 944-961 στην «Ιστορία» του Λέοντος Διακόνου. Χαρακτηριστικότατο παράδειγμα της εξάρτησης του συγγραφέα από τις πηγές του αποτελούν τα κωρία που περιγράφουν τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων και παρουσιάζονται σχεδόν όμοια στον Σκυλίτζη και στον Συνεχιστή⁴. Για την περίοδο της βασιλείας του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου –σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας– πηγή για τον Σκυλίτζη, κι ως εκ τούτου για τις σωζόμενες στο κείμενό του περι Σλάβων μαρτυρίες, πιθανότατα αποτέλεσε το χαμένο σήμερα έργο του Θεοδώρου Σεβαστείας.

Για τον λοιπό 11ο αι., αφού το κείμενο καλύπτει την περίοδο έως και τη βασιλεία του αυτοκράτορος Μιχαήλ ΣΤ΄ του Στρατιωτικού (1056-1057), του τελευταίου της δυναστείας των Μακεδόνων, οι πηγές του είναι κατά το πλείστον άγνωστες. Εικάζεται ότι, παρόλο που ο ίδιος δεν είναι σύγχρονος με τα γεγονότα, αφού πρέπει να γεννήθηκε περί τα μέσα του 11ου αι., κάποιες εκ των πληροφοριών συνέλεξε από προφορικές μαρτυρίες. Από την ύστερη περίοδο, από χρόνια δηλαδή της βασιλείας του Βουλγαροκτόνου και εντεύθεν προέρχονται και οι σημαντικότερες ίσως μαρτυρίες του Σκυλίτζη που αφορούν τους Σλάβους, μαρτυρίες, που σε μερικές περιπτώσεις καταγράφονται μόνον σ' αυτόν και επιβεβαιώνονται από εξωβυζαντινής προελεύσεως κείμενα. Χαρακτηρι-

στικό παράδειγμα αποτελούν οι αναφορές του στα προβλήματα που δημιουργήθηκαν μεταξύ Βυζαντίου και Νοτιοσλάβων (Σέρβων ηγεμόνων της Διοκλείας και του Σιρμίου) μετά το πέρας του βυζαντινοβουλγαρικού πολέμου στα χρόνια του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου⁵.

Όσον αφορά στη συχνότητα των πληροφοριών που σχετίζονται με τα σλαβικά φύλα είναι κι αυτή σε άμεση συνάρτηση με τις πηγές του. Αποτυπώνει, στο κομμάτι τουλάχιστον στο οποίο μπορούμε να ελέγξουμε την προέλευση των πληροφοριών, ό,τι και η προγενέστερη –φίλα προσκειμένη στη δυναστεία των Μακεδόνων– ιστοριογραφία έχει ήδη καταγράψει. Βεβαίως η επιλογή των μαρτυριών του Σκυλίτζη δεν είναι άμοιρη της ιστορικής πραγματικότητας αλλά και των πολιτικών επιλογών της αυτοκρατορίας στην κάθε χρονική στιγμή. Δεν είναι παραδείγματος χάριν τυχαίο ότι και αυτός, όπως και οι άλλοι βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, αναφέρει εμμέσως και πολύ σύντομα την

αταίριαστη στα μάτια των Βυζαντινών επιγαμία που συνήφθη στα 988, τότε που μια πορφυρογέννητη πριγκίπισσα η Άννα δόθηκε ως νύφη σε έναν σκύθη ηγεμόνα, στον Ρώσο Βλαδίμηρο, που αναγκάστηκε τότε να προσχωρήσει στον Χριστιανισμό.

Βούλγαροι: ο ενοχλητικότερος Σλάβος γείτονας...

Οι Βούλγαροι, οι οποίοι αποτέλεσαν στα μέσα βυζαντινά χρόνια τον κοντινότερο αλλά και, ενδεχομένως, τον ενοχλητικότερο γείτονα του Βυζαντίου αναφέρονται πιο συχνά από οποιονδήποτε άλλο σλαβικό λαό. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η «Σύντομη Ιστοριών» –όπως άλλωστε και οι πηγές της– αποτελεί και εγχειρίδιο για την εξωτερική πολιτική και τη στρατιωτική δραστηριότητα των Βουλγάρων, αφού τους παρακολουθεί στενά –κυρίως ως προς τις σχέσεις τους με την αυτοκρατορία– από το 811 έως το 1057. Και είναι αναμενόμενο, εφόσον η εξωτερική τους πολιτική τους και οι επιλογές τους για ειρήνη ή πόλεμο συχνότατα επηρέαζαν την κατάσταση των βορείων συνόρων της αλλά και την ευποιία της Βαλκανικής. Οι Βούλγαροι είναι οι κοντινότεροι βόρειοι γείτονες, εχθροί, ενίοτε σύμμαχοι και κάποτε και υπήκοοι, αλλά και οι άμεσοι αποδέκτες του πολιτισμού, της θρησκείας και των πολιτικών ιδεών της αυτοκρατορίας. Είναι παλαιοί γείτονες –σε εδάφη που αρχικά ανήκαν στην αυτοκρατορία– πολύ πριν από τα χρόνια του Σκυλίτζη, τον 7ο αι., είναι συχνά επιθετικοί και είναι απολύτως λογικό να αποτελούν θέμα ενασχόλησης για τον ιστορικό.

Η παλαιά τους γνωριμία με την αυτοκρατορία ενδεχομένως εξηγεί στην περίπτωση τους και την απουσία του «εθνικού» χαρακτηρισμού «Σκύθαι» από το κείμενο. Έτσι, σε χρονολογική συνήθως σειρά βρίσκουμε στο κείμενο του Σκυλίτζη ποικίλες πληροφορίες

▼ Οι Βούλγαροι νικούν τον βυζαντινό στρατό στο Βουλγαρόφυγο. Πρόκειται για μια από τις σοβαρότερες ήττες που υπέστησαν οι Βυζαντινοί κατά τη διάρκεια των συγκρούσεών τους με τον Βούλγαρο Σμεών (896).

γι' αυτούς, όπως τις πρώτες προσπάθειες μύση τους στο ορθόδοξο δόγμα, στην εποχή του άρχοντος Ομουρτάγ, αλλά και τον επίσημο εκχριστιανισμό τους από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', επί του Βουλγάρου ηγεμόνος Βόριδος-Μιχαήλ, το 864. Βρίσκουμε ακόμη τη μεγάλη βυζαντινο-βουλγαρική διένεξη που εκδηλώθηκε στα τέλη του 9ου και στις αρχές του 10ου αι. επί άρχοντος των Βουλγάρων Συμεών, αλλά και τη σημαντικότερη επιγαμία που συνήφθη το 927 όταν ο «εκ θεού άρχων» Βουλγαρίας Πέτρος νυμφεύθηκε τη βυζαντινή πριγκίπισσα Μαρία Λακαπνή, κόρη του συναυτοκράτορος Χριστοφόρου Λακαπνού και έλαβε τον τίτλο του «βασιλέως» Βουλγαρίας. Σημαντική θέση κατέχουν στο κείμενο τα γεγονότα του βυζαντινο-βουλγαρο-ρωσικού πολέμου που κατέληξε στην κατάλυση του βουλγαρικού κράτους στα χρόνια του Ιωάννη Τζιμισκή (971). Τέλος, σε αρκετά και σημαντικά χωρία του έργου καταγράφονται η επανάσταση των Κομπτοπούλων, που προσπάθησαν να ιδρύσουν ένα μεγάλο βουλγαρικό κράτος καθώς και η τελική νίκη του Βασιλείου Β', ο οποίος στα 1018 ενσωμάτωσε για άλλη μια φορά τη Βουλγαρία στη βυζαντινή αυτοκρατορία, καθώς και η επίσης αποτυχημένη βουλγαρική επανάσταση του Πέτρου Δελεάνου στα χρόνια του Κωνσταντίνου Μονομάχου (1040-1041).

«έθνος δε οι Ρως Σκυθικόν... ανήμερον και άγριον»

Οι αναφορές του Σκυλίτζη στους Ρως (Ρώσους) και στη Ρωσία αν και δεν είναι εντυπωσιακά πολλές σε αριθμό ει-

ναι σημαντικές. Δεν θα περίμενε άλλωστε κανείς ο μακρινός αυτός λαός, οι Σλαβο-σκανδιναβοί του Κιέβου, που τον 9ο αι. πρωτοέρχονται σε επαφή με τους Βυζαντινούς με σχέσεις κατά βάση εμπορικές, να αποτελέσει ευρύ πεδίο ενασχόλησης για τον χρονογράφο. Σχετικά με τις πολιτικές σχέσεις και την πνευματική/θρησκευτική επαφή της αυτοκρατορίας με τους Ρως ο Σκυλίτζης μένει πιστός στην παράδοση των πηγών του και συγκεκριμένα σε εκείνην του Συνεχιστή του Θεοφάνους· αναφέρεται μόνον σε ότι η ιστοριογραφική παράδοση θεώρησε σημαντικό για να καταγράψει. Αφιερώνει έτσι ένα μικρό υποκεφάλαιο στην πρώτη επίθεση των Ρως κατά της Κωνσταντινουπόλεως το 860, στην πρώτη γνωριμία Βυζαντινών και Ρως, και τη διανθίζει με τη γνώ-

ση των Βυζαντινών για τον καινούριο αυτό λαό: «έθνος δε οι Ρως Σκυθικόν, περί τον αρκτών Ταύρον κατοικημένον, ανήμερόν τε και άγριον»⁶. Παράλληλα μαρτυρεί την πρώτη προσπάθεια που οι Βυζαντινοί κατέβαλαν έπειτα από την επιδρομή να εντάξουν τους Ρως στην ορθόδοξη οικογένεια. Το θέμα των εκχριστιανισμών απασχολούσε αρκετά το Βυζάντιο, που επιθυμούσε να επεκτείνει στα πέρατα του κόσμου τη σφαίρα επιρροής του ώστε να μην ξενίζει η αναφορά του Σκυλίτζη (αν και σύντομη) στην επίσκεψη της ηγεμονίδος Ολγας στην Κωνσταντινούπολη (957;) και στη βάπτισή της στα χρόνια του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Επειδή όμως η ιστοριογραφία δεν είναι άμοιρη της πολιτικής, μόνον έμμεση είναι η αναφορά του Σκυλίτζη στον οριστικό εκχριστιανισμό των Ρώσων (988;) που συν-

δέθηκε με ένα απρεπές συναλλάγιο. Χρήσιμες εκτενέστερες περιγραφές αφιερώνονται στις επιδρομές που οι Ρώσοι επεχείρησαν κατά της Κωνσταντινουπόλεως το 941 και 1043 (αποσιωπούνται αυτές του 907 και 911), αλλά κυρίως στην οδυνηρή για το Βυζάντιο εκστρατεία που ο ηγεμών Σβιατοσλάβ Ιγγόρεβιτς (Σφενδοσλάβος για τον Σκυλίτζη) πραγματοποίησε κατά των Βαλκανίων όταν εκλήθη να βοηθήσει τον βυζαντινό αυτοκράτορα στον πόλεμο κατά των Βουλγάρων (967-971).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Δεν θα αναφερθούμε εδώ στον Συνεχιστή του Ιωάννη Σκυλίτζη που καλύπτει την περίοδο 1057-1079. Αν και αρκετά πειστικά έχει αποδοθεί στον Σκυλίτζη δεν παύει να θεωρείται ένα ξεχωριστό έργο. Βλ. Ε. Τσολάκης, «Η συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη», Θεσσαλονίκη 1968. Η. Hunger, «Βυζαντινή Λογοτεχνία», Β'. Εκδ. ΜΙΕΤ. Αθήνα 1992, 210κ. εξ.

2. «Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum», Εκδ. I. Thurn (CFHB 5). Berlin-New York 1973, σ. 147.

3. Για τις πηγές του Σκυλίτζη βλ. την κριτική έκδοση Thurn όπου και πίνακες παράλληλων χωρίων πρβλ. Η. Hunger, ό.π., όπου και σχετική βιβλιογραφία.

4. Πρβλ. Συνεχιστής Θεοφάνους (έκδ. Βόννης), IV. 13-15, σ.162-165 και Σκυλίτζης (έκδ. Thurn), σ. 90-92.

5. Γ. Μωυσειδίου, «Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10ο αι.» Εκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος. Αθήνα 1995, 336κ.εξ.

6. Σκυλίτζης (έκδ. Thurn), σ. 107 §18.

▼ Ο αυτοκράτορ Ιωάννης Τζιμισκής πολιορκεί τη μεγάλη Πρεσθάβα. Η μικρογραφία εικονογραφεί την πολιορκία της πρωτεύουσας των Βουλγάρων τον Απρίλιο του 971. Το επεισόδιο, που κατέληξε στην πτώση της πόλης, στην αιχμαλωσία του Βούλγαρου βασιλέως Βόριδος Β' και στην ενσωμάτωση της Βουλγαρίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, περιγράφεται γλαφρά από τον Σκυλίτζη.

▲ Κοντά στην εκκλησία των Βλαχερνών η χήρα ενός στρατιώτη σταματά τον αυτοκράτορα Θεόφιλο και τον φανερώνει την αδικία ενός στρατηγού απέναντι στον άντρα της. Ο στρατιώτης πέθανε σε μάχη, αφού προηγουμένως είχε χάσει το σπονδαίο άλογό του, το οποίο τον απέσπασε εκβιαστικά ο στρατηγός, για να το χαρίσει στον αυτοκράτορα.

Θεόφιλος (ετ. 829–842)

Ο ΦΙΛΟΔΙΚΑΙΟΣ χαρακτήρας του αυτοκράτορα. Ένας στρατιώτης είχε ένα σπουδαίο άλογο που τον είχε σώσει πολλές φορές στις μάχες. Ο στρατηγός, στον οποίον υπηρετούσε ο στρατιώτης, εκβιαστικά του απέσπασε το άλογο και το πρόσφερε ως δώρο δικό του στον αυτοκράτορα. Σε μια μάχη ο στρατιώτης, που είχε χάσει πια το άλογό του, σκοτώνεται. Η γυναίκα του μη υποφέροντας την αδικία προσφεύγει στον αυτοκράτορα και καταγγέλλει ως αίτιο του θανάτου του άντρα της τον στρατηγό. Ο αυτοκράτορας, ύστερα από έρευνα της υπόθεσης, ανακαλύπτει την αλήθεια και κάνει τη χήρα του στρατιώτη και τα παιδιά του συγκληρονόμους της περιουσίας του στρατηγού, ενώ αυτόν τον τιμωρεί με διπνική εξορία.

Περί του ίππου του στρατιώτου

Στρατιώτου δε τινος χείρα τε νεανικήν και ίππον έχοντος δεξιόν ο στρατηγός, υφ' ον ούτος ετέλει, έρωτι κατασχεθείς του ίππου, υφ' ου πολλάκις ο άνθρωπος εκ πολέμου ερρύσθη, εζήτει τούτον, καθυποσχνούμενος δώσειν πολλά. απαναινομένου δ' εκείνου και βίαν προσήγε. μηδ' ούτω δε πείθων αποδοθήναι οι τον ίππον, ανανδρίας έγκλημα προσάψας εις βασιλέα μετεκίνησε τούτον ης μετέη στρατείαις. εγένετο ζήτησις παρά Θεοφίλου ίππου ακροφους και διατάγματα κατεπέμπετο πανταχού, τοιονδε ίππον ευρεθήναι και πεμφθήναι αυτώ. δραξάμενος αφορμής ο στρατηγός αφαιρείται και άκοντος του ανδρός τον ίππον και προς βασιλέα ως οικειον εκπέμπει κτήμα. χρειας γενομένης εν πολέμω πλειόνων στρατιωτών, και του βασιλέως κελεύσαντος απαξ -απλώς πάντα στρατεύεσθαι τον όπλον κινείν δυναμενον, εστρατεύσατο και ο ρηθείς στρατιώτης, τροπής δε γενομένης έπεσε, μη έχων ίππον σώσαι τούτον δυναμενον. έπεσε δε γυναίκα καταλοιπώς και τέκνα. ήτις το φιλοδικαιον ακούουσα του βασιλέως, εκκαιομένη δε και τω του ανδρός φίλτρω, και τοις

τέκνοις επιχορηγείν ατονούσα τα αναγκαία, την βασιλίδα καταλαμβάνει. και τον Θεόφιλον καθ' ην ημέραν ειθιστο απέναι προς τον εν Βλαχερναις θειον ναόν, έποχον τω του ανδρός αυτης ίππω κατιδούσα, δρόμω πολλώ τον καλινόν κατέχει του ίππου, οικειον είναι τούτον λέγουσα, και μη άλλον τινά αιτιον, αλλ' αυτόν υπάρχειν τον βασιλέα της του ανδρός ταυτης σφαγής. εκπλαγείς ουν ο βασιλεύς τέως μεν αυτόν προσμένειν διωρίσατο άχρι της επί τα ανάκτορα επανόδου αυτου, ήδη δε επαναδραμών ευθέως αυτήν παρεστήσατο και διεπνυθάνετο σαφέστερόν τι περί των λεγομένων μαθειν. αναλαβούσα δε η γυνή, τα απ' αρχής άχρι τέλους διδάσκει τον βασιλέα. παρεστήσατο γουν ευθέως τον στρατηγόν και ζήτησιν περί του ίππου ποιείται νεανικήν, της γυναικός τέως προστάξει κρυπτομένης βασιλική. ενισταμένου δε του στρατηγού οικειον είναι τον ίππον, και μη εξ αρπαγής κτηθέντα αυτώ, εξαγει παρά-χρήμα του παραπετάσματος την γυναίκα, έλεγον αφευδέστατον και κατήγορον των λεγομένων. ην ο στρατηγός θεασάμενος απεπάγη και επί πολύν χρόνον ίστατο

ενεός. μόλις δ' ουν εις ευατόν γενόμενος των ποδών άπτεται του βασιλέως μετά κλαυθμού και ικέτης ελεεινός γίνεται, την αμαρτάδα εξαγορεύσας. τι ουν ο βασιλεύς; την μεν γυναίκα μετά των παιδών αδελφούς εξ ίσου και κληρονόμους της εκείνου δεικνυσιν υποστάσεως, αυτόν δε της αρχής παραλύει και υπερρορία διπνεκεί παραδίδωσιν. ούτω φιλαπεχθήμων ην προς τους άρπαγας και τους εξ αδικίας πλουτείν εθέλοντας.

Θεϊκό σημάδι για τον Βασίλειο τον Μακεδόνα

▲ Αετός σκιάζει με τα φτερά τον τον μικρό Βασίλειο, τον οποίο οι γονείς τον έβαλαν να κοιμηθεί κάτω από μικρή θυμωιά, κάποια μέρα που επέβλεπαν τους θεριστές των αγρών τους. Το γεγονός ερμηνεύτηκε ως θεϊκό σημάδι για την τύχη του βρέφους που ήταν ο μετέπειτα αυτοκράτορας Βασίλειος Α' (867-886), ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας.

Βασίλειος ο Μακεδών (έτ. 867–886)

ΘΕΪΚΟ ΣΗΜΑΔΙ για την τύχη του Βασιλείου. Οι γονείς του Βασιλείου αφού απελευθερώθηκαν από την αιχμαλωσία των Βουλγάρων, επανεγκατεστάθησαν στην Αδριανούπολη. Ένα καλοκαίρι, όσο ο Βασίλειος ήταν ακόμη βρέφος, οι γονείς του επέβλεπαν τους θεριστές των αγρών τους και έβαλαν τον Βασίλειο να κοιμηθεί κάτω από μια μικρή θυμωιά για να μην τον ενοχλεί ο ήλιος. Εκεί που κοιμόταν, έρχεται ένας αετός και τον σκιάζει με τα φτερά του. Η μητέρα του τρομαγμένη σηκώνει μια πέτρα και την πετά στον αετό για να τον φοβίσει. Ο αετός όμως, παρά τις προσπάθειες της μητέρας, επανερχόταν πάνω από το βρέφος χωρίς να το πειράζει. Τότε η μητέρα του και οι άλλοι θεριστές κατάλαβαν ότι αυτό ήταν θεϊκό σημάδι και προοιώνιζε μεγάλη τύχη για τον μικρό Βασίλειο.

Αλλ' απελύθησαν όμως ευμενεία Θεού προς τα οικεία ο απαθής αιχμάλωτος των Ρωμαίων λαός, συνεξήλθον δε και οι του Βασιλείου γονείς, τον φίλτατον εαυτών παίδα προσεπαγόμενοι. φασί δε και πολλά σημεία συνενεχθήναι τούτω, γνώριμον καθιστώντα τον άνδρα, ως εις την βασιλείον αναχθείν περιωπήν. αλλά τα μεν άλλα παριτέον τω λόγω, ως παρολκήν εμποιούντα. ο δ' ου θέμις παραδούναι σιγή, τούτο και διηγήσομαι. θέρους ην ακμή, και οι τον παίδα γεγεννηκότες εξήλθον εις τον ίδιον αγρόν, τους θεριστάς προς το έργον εντεινόντες. και ούτοι μεν ήσαν προς τούτοις, το δε παιδίον, ίνα μη υπό του θάλπους καταφλέγοιτο του ηλίου, σκηνήν τινα σχεδιάσαντες εκ του συνδέσμου των ασταχύων, εν ταύτη τούτο κοιμηθσόμενον έθεντο, άμα μεν της του ηλίου θερμης τον καύσωνα αβλαβώς διελθειν μηχανώμενοι, άμα δε και ως απερικόπως υπνώττοι, μη υπό τινος έξωθεν ενοχλούμενον. αλλ' εκείνοι μεν την σπιβάδα, ως ο καιρός εδίδου, σχεδιάσαντες και τον παίδα κατακοιμήσαντες ώκοντο προς το έργον. του ηλίου δε τας ακτίνας επαφιέντος τω παιδι και ου μικρώς τούτον παρενοχλούντος αετός επικαταπτάς ηπλωμέναις ταις πτέρυξι το παιδίον εσκίαζεν. αρθείσας δε

παρά των ιδόντων φωνής, μη τι και πάθη παρά του ζώου ευλαβηθέντων, η μήτηρ ευθύς προς τον παίδα δραμούσα, ως εύρε τούτον ηδέως καθεύδοντα, ιδούσα δε και τον αετόν σκιάν ταις πτέρυξι τω παιδι περιποιούμενον και μηδέ προς την ταύτης εκπλαγέντα επέλευσιν, αλλ' ώσπερ και χάρην απαιτούντα αυτήν, κατά μεν το πρόχειρον ουκ εις νουν εβάλλετο το θεοπρόπον, αλλ' ως ειχε λίθον από της γης λαβούσα τον αετόν απεδίωκε. και ούτος μεν μικρόν απέπτη, της δε γυναίκος προς τον άνδρα υποστρεψάσας πάλιν παρήν ο αετός κατά το πρότερον σχήμα ηπλωμέναις ταις πτέρυξι το παιδίον επισκιάζων. και πάλιν ήρτο φωνή παρά των θεατών διωλύγιος, και η μήτηρ προς το παιδίον, και λίθω πάλιν ο αετός αποσοβούμενος, και η της μητρός προς τους εργαζόμενους υποστροφή. ως δε και τρις και πολλάκις τούτο εγένετο, μόλις ποτέ συναισθησιν του θείου λαμβάνει συμβόλου, και τεκμηριούται διά των προλαβόντων τα γενόμενα ύστερον. ετρέφετο τοίνυν διά πάσης επιμελείας ο παις υπό μόνοις τοις φύσασιν.

Φ.82ν, στ. 2 – 83r, στ. 6/Thurn, σ. 118–119, παρ. 3.

► Το 964 ο Νικηφόρος Φωκάς απέστειλε στη Μεσοήγη εκστρατευτικό σώμα υπό τον πατρίκιο Μανουήλ Φωκά, με στόχο την ανακατάληψη της Σικελίας από τους Σαρακηνούς. Στην παράσταση, σκηνή από τη διαπεραίωση βυζαντινών δυνάμεων.

Νικηφόρος Φωκάς (έτ. 963–969)

Ο ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ αποστέλλει τον πατρίκιο Μιχαήλ με ισχυρό στόλο να απελευθερώσει τη Σικελία από τους Σαρακηνούς. Οι Σαρακηνοί είχαν καταλάβει τη Σικελία στα χρόνια του αυτοκράτορος Βασιλείου του Μακεδόνο και είχαν καταστρέψει όλες τις πόλεις εκτός από την Πάνορμο (Παλέρμο). Από εκεί έκαναν επιδρομές φτάνοντας ως και την Πελοπόννησο. Τότε ο αυτοκράτωρ Βασίλειος είχε στείλει τον πάππο του Νικηφόρου, Νικηφόρο και αυτόν Φωκά, ο οποίος την απελευθέρωσε, όπως επίσης απελευθέρωσε και πολλούς Ιταλούς που είχαν κατάσχει ως δούλους οι Βυζαντινοί στρατιώτες.

Με την πάροδο του χρόνου, βλέποντας οι κάτοικοι της Σικελίας ότι δεν μπορούν να ψυχάσουν από τους Σαρακηνούς, συμφωνούν να τους πληρώνουν φόρο 40.000 χρυσά νομίσματα. Ταυτόχρονα οι Σικελιοί, αφού έσφαξαν τον πατρίκιο Ιωάννη Μουζάλωνα γιατί τους καταδυνάστευε, προσχωρούν στον βασιλέα των Λογγοβάρδων Δανδούλφο. Ο τότε αυτοκράτορας Ρωμανός ο Γέρον στέλνει τον πατρίκιο Κοσμά τον Θεσσαλονικέα να πείσει τον Δανδούλφο να επιστρέψει τη Σικελία στον αυτοκράτορα και να αποφύγει τον πόλεμο, πράγμα που έγινε και έτσι επήλθε σε όλη την περιοχή ειρήνη.

Η απελευθέρωση της Σικελίας από τους Σαρακηνούς

Νικηφόρος δε τω πρώτω της αυτοβασίλειος έτει εκπέμπει κατά των εν Σικελία Σαρακηνών τον πατρίκιον Μανουήλ και νόθον υιόν του πατραδέλφου αυτού Λέοντος του χρηματισαντος δομειστικού των σχολών και επί Ρωμανού του γέροντος τυφλωθέντος, στρατόν αυτώ δους και στόλον αξιόμαχον. αδοξίαν γαρ εδόκει προστρίβασθαι εαυτώ, ει τούτου κρατούντος η Ρωμαίων βασιλεία δασμοφορεί τοις Σαρακηνούς.

Αλλ' αναγκάιον ειπείν επιδραμόντας, τις η προς τους Σαρακηνούς δασμοφορία, και όθεν ειληφε την αρχήν. της πόλεως γαρ των Συρακουσών υπό των εν Αφρική Σαρακηνών αλούσης επί των χρόνων Βασιλείου του Μακεδόνο, και την όλην συνέβη νήσον υπ' αυτών κατασχεθῆναι και τās αυτῆς πόλεις κατασκαφῆναι, της Πανόρμου μόνης περιποιηθείσης, εξ ης ως εκ τινος ορμητηρίου ορμώμενοι οι Αγαρνηοί την αντιπέραθεν γην επεκτίσαντο. εκειθεν τε διαπορθμευόμενοι τας νήσους εδήουν άχρι Πελοποννήσου, και όσον ούπω προσδόκιμοι παραστήσασθαι ήσαν. αμχανών ουν ο βασιλεύς Βασίλειος και άξιον υπηρέτην αναζητών της τοιαύτης υπηρεσίας, τον πατρίκιον έκρινε Νικηφόρον και δομειστικον των σχολών, επωνυμίαν του Φωκά φέροντα, από τινος των προγόνων αυτού αριστεύσαντος. πάππος ο Νικηφόρος ην του βασιλέως Νικηφόρου, ανήρ γενναιος και συνετός, τα προς Θεόν ευσεβῆς και προς ανθρώπους δικαιος. ούτος μετά τινος στρατού εις Ιταλίαν περαιωθείς εντός ολίγου της Ιταλίας απή-

λασε τους Σαρακηνούς και εν Σικελία ψυχάζειν ηνάγκασε. τούτου του ανδρός και ναόν λέγεται δομήσασθαι τους Ιταλούς εις μνήμην άληστον της αυτού αρετῆς, ου διά την ελευθεριαν μόνην, αλλά και δι' έτερον έργον αξιόφηγτον. οι γαρ Ρωμαίοι εν τω μέλλειν οίκαδε υποστρέφειν μετά του σφων στρατηγού πολλούς των Ιταλών κατασχόντες, έσπευδον δούλους εις την περαιάν διαβιβάζειν. ου γνωσθέντος μηδέν όλως ειπών ο Νικηφόρος, μηδ' υπόνοιάν τινα δεδωκώς προς του εν Βρεντησιώ γενέσθαι (εκειθεν γαρ έμελλον προς την Ιλλυριδα διαπεράν), ως εκεισε εγένοντο, αυτός δι' εαυτού έκαστον των στρατιωτών εμβιβάζων τοις πλοίοις περάν παρεσκεύασε και ούτως τους εγχωρίους είασε την εαυτών χώραν αδεώς κατοικείν. διετέλεσεν ουν ειρηνεύουσα η Ιταλία μέχρι των χρόνων του Πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου και της αυτού μητρός. επ' εκεινων δε πάλιν κινηθέντες οι Σαρακηνοί μηδενός κωλύοντος την Ιταλίαν κατέτρεχον. συνιδόντες ουν οι κρατούντες, ως ουχ οίοι τε εισι προς τε τους εώους Σαρακηνούς και προς τους εσπερίους αντέχειν, ήδη και των Βουλγάρων τας σπονδās λελυκότων, σπεισασθαι εγγώκεισαν μετά των εν Σικελία Σαρακηνών. εγένοντο ουν σύμφωνα δι' Ευσταθίου στρατηγού Καλαβρίας, ενός όντος των βασιλικών θαλαμπύλων, εφ' ώ δασμόν επήσιον διδοσθαι τοις Σαρακηνοις χρυσιου χιλιάδας δύο επί είκοσι.

Γενομένων δε των σπονδών Ιωάννην πατρίκιον τον επικλην Μουζάλωνα

στρατηγόν της Καλαβρίας προβάλλοντο, os φορτικώς κατάρχων των εγχωρίων υπ' αυτών απεσφάγη, προσχωρησάντων τω ρηγι Λογγιβαρδίας Δανδούλφω, Ρωμανού του γέροντος, άρτι τα σκήπτρα κατέχοντος Ρωμαίων. υφ' ού συμφέρον ενομισθη στρατιώτας πεμφθῆναι μετά νεών, το αποραγῆν της ολότπητος μέρος επανασώσασθαι. προεπέμφθη δε Κοσμάς πατρίκιος ο Θεσσαλονικεύς, γνώριμος ων τω Δανδούλφω. και περαιωθείς ούτος εις Ιταλίαν και τω Δανδούλφω συμμίξας παρήνει αποσχέσθαι της χώρας Ρωμαίων και τω βασιλεί συμφιλιωθῆναι και αντι πολεμίω φίλον αυτόν ποιῆσαι και σύμμαχον. απαναινομένου δε τούτου το πρώτον, ο Κοσμάς ανήρ φρόνιμος ων και συνετός: 'εμοί μεν', ειπε προς τον Δανδούλφον, 'χρέος ην τα σωτήρια συμβουλευσαι τω φίλω. ει δε αυτός πεισθῆναι μοι ου θέλεις τα λυσιτελή συμβουλεύοντι, τότε γνώση της αληθείας διαμαρτήσας κατά πολύ, όταν σεαυτόν τε και το έθνος άπαν μεγίστοις υποβαλών κινδύνοις απαγορεύσης μη δυνάμενος προς ούτω μεγάλην και ισχυράν αντιτάττεσθαι δυναστείαν'. συνεις ουν ο Δανδούλφος τα δέοντα συμβουλεύειν τον πατρίκιον, εδέξατο την παραινεσιν και εσπειαστο, νουθετήσας και τους άρχοντας των αποστάντων θεμάτων τη προτέρα προσδραμείν αρχή και τον σφων επιγνώνα βασιλέα, ων πεισθέντων ειρήνη βαθεία πάλιν κατείχε τα εν Ιταλία και Λογγιβαρδία πράγματα.

Φ. 146ν. στ. 1 – 148r, στ. 1./Thurn, σ. 261–264, παρ. 3–5.

Ιωάννης Σκυλίτζης και Μιχαήλ Ψελλός

Της ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΓΥΡΩ ΣΤΑ 1070 ένας από τους ανώτερους αξιωματούχους της αυτοκρατορίας, ο Ιωάννης Σκυλίτζης ολοκληρώνει το ιστοριογραφικό του έργο, τη «Σύνοψιν Ιστοριών». Το κείμενο υπήρξε σχετικά διαδεδομένο, γεγονός που συνάγεται τόσο από τη χρήση του ως πηγής για μεταγενέστερους ιστορικούς και χρονογράφους, όσο και από τον αριθμό χειρογράφων που το διέσωσαν ως τις μέρες μας. Η Σύνοψις είναι επιπλέον το μοναδικό ιστορικό βυζαντινό έργο που σώζεται σε εικονογραφημένη χειρόγραφη εκδοχή. Σε ποιους λόγους οφείλεται αυτή η ειδική μεταχείριση του Σκυλίτζη από τους μεταγενέστερους δεν έχει ακόμη πλήρως μελετηθεί. Ας σημειώσουμε, ωστόσο, ότι τα αντίστοιχα έργα των συγχρόνων και εξίσου υψηλόβαθμων στην αυτοκρατορική ιεραρχία, Μιχαήλ Ψελλού και Μιχαήλ Ατταλειάτη, είχαν εξαιρετικά περιορισμένη διάδοση.

Ειδικά για τον Μιχαήλ Ψελλό ως ιστορικό, ο Σκυλίτζης δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να εκφέρει συγκεκριμένη και σαφή άποψη. Το όνομα του Ψελλού περιλαμβάνεται, ωστόσο, στον Πρόλογο της Σύνοψης Ιστοριών ανάμεσα σε εκείνους που επιχειρήσαν να συγγράψουν ιστορία, αλλά κατέληξαν στην παράθεση αυτοκρατορικών ονομάτων και χρονολογιών και οι οποίοι περισσότερο έβλαψαν παρά ωφέλησαν, όταν θέλησαν να προχωρήσουν σε αξιολογικές κρι-

Δύο απόψεις εξίσου σημαντικές για την Ιστορία στην Κωνσταντινούπολη τον 11ο αι.

▲ Ο Μιχαήλ Ψελλός και ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας σε μικρογραφία από κώδικα της Μονής Παντοκράτορος. Ο Ψελλός ένωσε έντονα κατά τη νεότητά του την απονομία διδασκαλίων, ικανών να τον μνήσουν στη φιλοσοφία και στη ρητορική. Η διδασκαλία αποτέλεσε αργότερα δομικό στοιχείο της προσωπικότητάς του και ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, ο επιλεγόμενος Παραπηνάκης σγκαταλέγεται μεταξύ των μαθητών του, για τους οποίους ο Ψελλός συνείαζε μικρά ρητορικά κείμενα και επιτομές για διάφορα επιστημονικά και φιλοσοφικά θέματα.

► Μικρογραφία από την Ιστορία του Σκυλίτζη, η οποία αποδίδει γεγονότα που σχετίζονται με τον βυζαντινο-αρμενικό πόλεμο την εποχή του Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου. Ο αυτοκράτορας εικονίζεται στο κέντρο της παράστασης. Δεξιά του οι Βυζαντινοί πολιορκούν το κάστρο Χελιδόνιον, που καλούνται να εγκαταλείψουν. Αριστερά του, ο αγγελιαφόρος παραλαμβάνει επιστολή προς τον στρατηγό Κωνσταντίνο, τον οποίο ο αυτοκράτορας καλεί στην Κωνσταντινούπολη για να αντιμετωπίσει την ανταρσία του Λέοντα Τορνικίου.

◀ **Ο Ιωάννης Σκυλίτζης εξιστορεί λεπτομερώς τον νικηφόρο πόλεμο των Βυζαντινών εναντίον των Βουλγάρων υπό τον Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο. Στο Ψαλτήριο που φέρει το όνομά του, ο Βασίλειος εικονίζεται ως αυτοκράτωρ θριαμβητής με στρατιωτική στολή και περιβάλλεται από μορφές στρατιωτικών αγίων, που από τον 10ο αι. αποκτούν σημαντική θέση στην αγιολογία και την εικονογραφία. Μικρογραφία από κώδικα της Μαρκετινής Βιβλιοθήκης στη Βενετία. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).**

κη εποχή σύμφωνα με τις φιλοσοφικές του αρχές και να αποδείξει ότι η ανθρωπινή προσωπικότητα είναι και αντικείμενο και φορέας της ιστορίας.

«Αντικειμενική» καταγραφή

Η προγραμματική απουσία ψυχογραφικών πορτρέτων ή ακόμη και χαρακτηριστικών παρατηρήσεων από τη «Σύνοψιν Ιστοριών» του Σκυλίτζη αποτελεί συνεπή εφαρμογή των θεωρητικών ιστοριογραφικών σχημάτων στα οποία ο συγγραφέας επιθυμεί να εντάξει το έργο του. Στον πρόλογο του έργου του, ο Σκυλίτζης παρουσιάζει με σαφήνεια τις μεθοδολογικές αρχές που ακολούθησε κατά την εργασία του. Επιδιώξη του, διακηρύσσει, αποτελεί να αποδοθεί στο κείμενό του ο χαρακτήρας της συνέχειας στη «Χρονογραφία» του Θεοφάνη Ομολογητή (από τη σύνταξη της οποίας τον χωρίζουν περίπου διακόσια πενήντα χρόνια). Ο Σκυλίτζης οφείλει, επομένως, να εξηγήσει δύο πράγματα: την επιλογή του ιστοριογραφικού προτύπου του και τη διαφοροποίησή του δικού του κειμένου από τα άλλα, εκείνα δηλαδή που παρεμβάλλονται ανάμεσα στον Θεοφάνη και στα μέσα του 11ου αιώνα. Ως προς τα πρότυπά του, ο Σκυλίτζης εξαιρεί τόσο τον Γεώργιο Μονακό όσο και τον Θεοφάνη επειδή υπήρξαν ικανότατοι στην έρευνα των ιστορικών πηγών, στην επιλογή και συστηματοποίηση του υλικού και στην τελική καταγραφή του, που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως «συνοπτική» (δηλαδή απαλλαγμένη από περιττούς συλλογισμούς και παρεκβάσεις), «απεριέργον» (δηλαδή απαλλαγμένη από ρητορικά σχήματα) και «αφελή» (δηλαδή εύληπτη γλωσσικά).

Στην περιγραφή αυτή του ιδεώδους ιστορικού έργου δεν ταιριάζουν, κατά τον Σκυλίτζη μια σειρά από ιστορικά έργα άλλα παλαιά, όπως ο Ιωάννης Λυδός του 6ου αιώνα, και άλλα νεότερα, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη θέση κατέχει η ιστοριογραφική παραγωγή του 10ου αιώνα. Σε όλα αυτά τα κείμενα και τους συγγραφείς τους, ο Σκυλίτζης προσάπτει μεροληπτικές κρίσεις και μη τεκμηριωμένη αφήγηση. Θέση στον κατάλογο των απαξιωτικών κρίσεων –που αποτελεί κατά τα λοιπά πολύτιμο τεκμήριο για την αξιολόγηση των ιστορικών έργων από τους ίδιους τους Βυζαντινούς– και ο σύγχρονός του Ψελλός, που δηλώνει ευθέως ότι η «Χρονογραφία» στηρίζεται αποκλειστικά στη δική του εμπειρία και για τη ρητορική δεινότητα του οποίου ο Σκυλίτζης θα είχε εξίσου κακή, αν όχι χειρότερη, γνώμη. Πράγματι, για τον Σκυλίτζη πρώτιστο καθήκον του ιστορικού είναι η παραβολή των στοιχείων, η μελέτη καθενός από αυτά χωριστά, ο διαχωρισμός τους σε αληθή και ψευδή και η τελική καταγραφή σε απλή γλώσσα και εύληπτη θεματική επεξεργασία. Ο Σκυλίτζης υπήρξε, βέβαια, νομικός και μάλιστα υψηλόβαθμο στέλεχος των αυτοκρατορικών νομικών υπηρεσιών. Για τον λόγο αυτό, η αξιοπρόσεκτη μέθοδος που προσβύει αποτελεί μεν πρωτοτυπία ως προς τα ιστοριογραφικά της συμφραζόμενα, κοινό όμως τόπο για τον τρόπο εργασίας στο πλαίσιο της απονομής δικαίου.

Εξίσου σημαντικές

Όπως και αν έχουν τα πράγματα, οι δύο μείζονες ιστορικοί του 11ου αιώνα εκπροσωπούν δύο εντελώς διαφορετικές και παράλληλες ιστοριογραφικές τάσεις, τις οποίες όχι μόνο υπηρετούν, αλλά και υποστηρίζουν ρητά. Ο θετικιστής ως νομικός Σκυλίτζης μεριμνά για την «αντικειμενική» καταγραφή των γεγονότων και θεωρεί ότι οι προσωπικές κρίσεις αλλοιώνουν το έδαφος της επιθυμητής «αλήθειας». Ο νομικός Ψελλός, από την άλλη πλευρά, προτάσσει τη φιλοσοφική του ιδιότητα κατά τη συγγραφή της «Χρονογραφίας», ουσιαστικά όμως υποστηρίζει τις πολιτικές του επιλογές. Τα δύο κείμενα διαφέρουν όσο και οι στάσεις των συγγραφέων τους απέναντι στη ζωή και τα πράγματα και συνεπώς αποτυπώνουν δύο εξίσου σημαντικές όψεις των αντιλήψεων για την Ιστορία στην Κωνσταντινούπολη, κατά το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα. ✎

σεις. Η γενικόλογη αυτή διατύπωση είναι, βέβαια, δυνατόν να υπονοεί έναν «ανταγωνισμό», που σπριζεται σε πραγματικότητες άγνωστες σε μας. Αν, όμως, συνδυάσουμε την κρίση αυτή με τις προγραμματικές δηλώσεις του Σκυλίτζη σχετικά με τον τρόπο που ο ίδιος αντιλαμβάνεται το έργο του, τότε μπορούμε να συναγάγουμε ότι οι δύο αυτοί σύγχρονοι ιστορικοί υπηρετούν δύο εντελώς διαφορετικές ιστοριογραφικές αντιλήψεις.

Το έργο του ιστορικού, κατά τον Σκυλίτζη, πρέπει να αποδίδει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τη ροή των γεγονότων, αποκαθαρισμένων από τα συμφραζόμενά τους και κυρίως αποδεσμευμένων από αξιολογήσεις. Για να επιτευχθεί αυτή η «αντικειμενική» εξιστόρηση ο ίδιος ο ιστορικός οφείλει να βρίσκεται σε ψυχολογική απόσταση από το αφήγημά του. Το ιστορικό κείμενο, άλλωστε, δεν πρέπει να παρασύρει τον αναγνώστη, ο οποίος διατρέχει το παρελθόν με ψυχραιμία. Αν, λοιπόν, για τον Σκυλίτζη η τοποθέτηση των συμβάντων στη χρονική κλίμακα αποτελεί την ασφαλέστερη μέθοδο για την ιστορική σύνθεση, για τον Ψελλό, αντίθετα, το ιστορικό αφήγημα οργανώνεται γύρω από τα δρώοντα πρόσωπα.

Ψυχογραφικά πορτρέτα

Στις θεωρητικές παρεκβάσεις που παρεντίθενται στη «Χρονογραφία», ο Ψελλός εξηγεί ότι η ιστορική γνώση στηρίζεται στην ερμηνεία της αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στο ανθρώπινο ήθος και στις πράξεις που απορρέουν από αυτό. Ετσι, οι αμφιθυμίες, οι δισταγμοί και τα πάθη των ηγετών, με δυο λόγια ο ψυχισμός τους, προσδιορίζει τη συμπεριφορά τους και γύρω από αυτήν διαμορφώνονται οι ιστορικές συνθήκες. Παράλληλα, ο Ψελλός αποδέχεται την ύπαρξη ιστορικών παραμέτρων, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών, που εξελίσσονται ανεξάρτητα από τις πράξεις των ηγετικών μορφών. Ωστόσο, η δραστηριότητα του ανθρώπου έχει τη δυνατότητα

να επηρεάσει ή ακόμα και να μεταβάλει τον ρου των πραγμάτων. Η ιστορία των γεγονότων μορφοποιείται, επομένως, μέσα από τις πράξεις και την ψυχολογία των δρώντων προσώπων και για τον λόγο αυτό ο ιστορικός επιτυγχάνει καλύτερα τη σύνθεση του υλικού όταν έχει αποκτήσει από προσωπική αντίληψη μια σφαιρική εικόνα των πραγμάτων.

Η σειρά των ψυχογραφημάτων στη «Χρονογραφία» του Ψελλού και η κεντρική τους θέση στο κείμενο –μια θέση που ουσιαστικά νοσηματοδοτεί το κείμενο– αποτελεί αναμφίβολα την εφαρμογή του θεωρητικού σχήματος και υποστηρίζει την ποικιλία αφηγηματικών τεχνικών που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας. Ετσι, το αφήγημα προσαρμόζεται συνεχώς στις ανάγκες της συγκεκριμένης εξιστόρησης και το κείμενο αποκτά τελικά τη ρητορική ρευστότητα, που για τον Ψελλό αποτελούσε άλλωστε επιδιωκόμενη αρετή. Η εξιστόρηση του βίου και της πολιτείας του Βασιλείου Β του επιλεγμένου Βουλγαροκτόνου είναι ένα καλό παράδειγμα για τη σημασία του ψυχογραφήματος στη «Χρονογραφία».

Πρόκειται για την αφήγηση γεγονότων, για τα οποία ο συγγραφέας δεν είχε προσωπική αντίληψη και για τα οποία, συνεπώς, οι πληροφορίες είναι έμμεσες, ποικίλες και διάσπαρτες. Αυτό το μικτό υλικό οργανώνεται από τον Ψελλό σε τρεις υποενότητες (τα πρώτα, τα νεανικά χρόνια της βασιλείας, τα χρόνια της ωριμότητας, την περιγραφή –φυσική και ψυχολογική– του αυτοκράτορα) και αναπτύσσεται γύρω από το θέμα της πολιτικής ως σύνθεσης του προσωπικού με το κοινό. Στην περίπτωση του Βασιλείου η αρχή αυτή εξειδικεύεται στην αναλυτική εξέταση της εσωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου ανάμεσα στο 976 και το 1025 ως παράγοντα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του αυτοκράτορα και η επισήμανση των περιπτώσεων κατά τις οποίες ο χαρακτήρας του μετέστρεψε ή τουλάχιστον μετέβαλε την πορεία των γεγονότων. Η αναπόφευκτη απόσταση –χρονική και ψυχολογική– δίνει στον Ψελλό τη δυνατότητα να επεξεργασθεί μίαν ιστορι-

Η Θεοδώρα ήταν Θεόφιλος;

Των **ΤΙΤΟΥ ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗ-ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ**

Ιστορικού της Τέχνης
στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου -

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/
Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ χειρόγραφο του Σκυλίτζη που βρίσκεται σήμερα στη Μαδρίτη, περιλαμβάνει 30 τετράδια, όλα γραμμένα από τον ίδιο γραφέα, με εξαίρεση το 11ο και το 25ο που έχουν γραφεί από άλλο μεταγενέστερο χέρι. Κατά διαστήματα έχουν αφαιρεθεί κενά στο κείμενο για την εικονογράφησή του. Τα πρώτα 10 τετράδια και το 30^ο έχουν ζωγραφηθεί από μία ομάδα καλλιτεχνών που ακολουθεί σχεδόν πιστά τη βυζαντινή παράδοση της μικρογραφίας. Αντίθετα τα τετράδια 12 έως 29, με εξαίρεση το 16ο που έχει χαθεί, έχουν ζωγραφηθεί από μία ομάδα καλλιτεχνών των οποίων οι μικρογραφίες είναι δυτικού ύφους με πλείστα όσα στοιχεία μουσουλμανικά και γοτθικά που παραπέμπουν στο γνωστό καλλιτεχνικό κλίμα της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας του 12ου αιώνα. Τα κενά στο 11ο και 25ο τετράδιο του δεύτερου γραφέα δεν έχουν μικρογραφίες, γεγονός που οδήγησε στην υπόθεση ότι, όταν επιδιορθώθηκε το χειρόγραφο, αντικαταστάθηκαν τα τετράδια που είχαν εκπέσει, αλλά δεν υπήρχαν πλέον οι καλλιτέχνες για τη διακόσμησή τους. Αν η χρονολόγηση του κώδικα στα μέσα του 12ου αι. είναι σήμερα αποδεκτή, μολονότι σε πρόσφατη πανομοιότυπη έκδοση του χειρογράφου στις μελέτες που το συνοδεύουν διαπιστώνεται πολυφωνία στην χρονολόγησή του, όμως για τον τύπο κατασκευής του οι απόψεις διίστανται: ως τύπος κατασκευής του χειρογράφου έχουν προταθεί το Παλέρμιο, η Μεσσήνη και η ίδια η Κωνσταντινούπολη. Με εξαίρεση τον I. Sevcenko που υποστηρίζει ότι ο Σκυλίτζης της Μαδρίτης είναι ένα πρωτότυπο έργο, όσοι ασχολήθηκαν έως σήμερα με το χειρόγραφο θεωρούν ότι πρόκειται για αντιγραφο ενός χαμένου σήμερα εικονογραφημένου προτύπου.

Η διαδικασία της εκπόνησης του χειρογράφου ακολούθησε τα στάδια αντιγραφής – εικονογράφηση – υπομνηματισμός των μικρογραφιών και όλοι συμφωνούν ότι υπήρξε ένας γραφέας, μία ομάδα ζωγράφων και ένας υπομνηματιστής. Παρά ταύτα ο έλεγχος και η λεπτομερής εξέταση της σχέσης του κειμένου, των μικρογραφιών και των επιγραφών – τίτλων κεφαλαίων του πρώτου μέρους του χειρογράφου (τα 10 πρώτα τετράδια τα οποία μας ενδιαφέρουν στην παρούσα φάση), αποδεικνύει ότι ανάμεσα στις επιγραφές και στις μικρογραφίες υπάρχουν αποκλίσεις που δηλώνουν

παρανοήσεις και ασυνενοσιές μεταξύ του μικρογράφου και του υπομνηματιστή. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι τόσο ο υπομνηματιστής όσο και ο μικρογράφος, ενώ προσπαθούν, ο καθένας με τον τρόπο του, να είναι πιστοί στο κείμενο, πολλές φορές δεν συμφωνούν μεταξύ τους. Η μέχρι σήμερα θέση της έρευνας κάνει λόγο για λάθη, παρανοήσεις, παραλήψεις των συντελεστών και κυρίως των καλλιτεχνών του χειρογράφου της Μαδρίτης πάντα κατά την διαδικασία αντιγραφής ενός υποθετικού εικονογραφημένου κωνσταντινουπολίτικου πρωτότυπου Σκυλίτζη. Κατά συνέπεια εκεί που το κείμενο στο χειρόγραφο της Μαδρίτης ομιλεί περί Θεοφίλου, όμως αντί αυτού εικονογραφείται η Θεοδώρα, την οποία όμως επιγράφουν Θεόφιλο, θα πρέπει να δούμε, πάντα σύμφωνα με

Πρωτότυπο ή αντίγραφο το χειρόγραφο του Σκυλίτζη της Μαδρίτης;

την επικρατούσα άποψη, μια παρανόηση, ένα λάθος των αντιγραφέων-καλλιτεχνών.

Στην εδώ συνοπτική λοιπόν παρουσίαση των προβλημάτων του χειρογράφου θα προσπαθήσουμε, στηριζόμενοι σε δύο υπό έκδοση εργασίες μας, να προσκομίσουμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα που αποδεικνύουν, πιστεύουμε, ότι η εικονογράφηση στο χειρόγραφο της Μαδρίτης δεν έχει βασιστεί σε κανένα πρότυπο εικονογραφημένο κείμενο του Σκυλίτζη. Θεωρούμε ότι οι παρανοήσεις και τα λάθη έχουν την εξήγησή τους και ότι η μικρογραφία της Θεοδώρας επουδενί δεν ταιριάζει στο κείμενο του Σκυλίτζη, αλλά ήταν όντως Θεοδώρα στην πηγή, αλλότρια του Σκυλίτζη, από όπου αντιγράφεται, όπως και πολλές άλλες ιστορίες, για να

▲ Πάνω, ο αυτοκράτορας Θεόφιλος· κάτω, στο ίδιο φέλλο του χειρογράφου, αντί για τον Θεόφιλο και τον εικονόφιλο μοναχό, σύμφωνα με το κείμενο του Σκυλίτζη, εικονογραφείται η Θεοδώρα με τον μοναχό και επιγράφεται «ο βασιλεύς Θεόφιλος».

κοσμήσουν το μοναδικό και μόνο πρωτότυπο εικονογραφημένο Σκυλίτζη, αυτόν της Μαδρίτης. Η επιλογή μας προς μελέτην καταρχήν του «βυζαντινού» εικονογραφικά μέρους του χειρογράφου υπαγορεύεται από την πεποίθησή μας ότι, καθώς το μέρος αυτό που θεωρείται ότι αντιγράφει πιστότερα το υποτιθέμενο πρότυπο έχει συσσωρευμένα τελικά τα περισσότερα προβλήματα και φωνασκοῦσες τις δυσαρμονίες και αντιφάσεις, κάποιες απαντήσεις στα προβλήματα αυτά θα βοηθούσαν στην συναγωγή συμπερασμάτων γενικής ισχύος για το χειρόγραφο. Στην εδώ συνοπτική παρουσίαση μέρους των επιχειρημάτων μας θεωρούμε ότι βοηθούν ιδιαίτερα τα χαρακτηριστικά προβλήματα μικρογραφιών της Θεοδώρας-Θεοφίλου και του Βασιλείου Α' και Δανηλίδος.

Θεοδώρα – Θεόφιλος

Ας ξεκινήσουμε με τις απεικονίσεις Θεοφίλου και Θεοδώρας όπου σε ορισμένες περιπτώσεις οι εικονιζόμενες μορφές του αυτοκράτορα Θεοφίλου, Μιχαήλ ή Θεοδώρας φέρουν επιγραφές αντιστροφή: Η Θεοδώρα επιγράφεται ως Θεόφιλος (49β), (50β), (φ. 51) ή ως Μιχαήλ (φ. 66α) ή ο Μιχαήλ επιγράφεται ως Θεοδώρα (φ. 67ν β).

Στο φ. 49 το κενό που άφησε ο γραφέας για τη μικρογραφία βρίσκεται ακριβώς κάτω από το κείμενο που αναφέρει τη διαμαρτυρία κάποιου εικονόφιλου μοναχού μπροστά στον αυτοκράτορα Θεόφιλο. Στη μικρογραφία αντί του Θεοφίλου εικονίζεται η Θεοδώρα, που όμως επιγράφεται Θεόφιλος, να συνομιλεί με έναν μοναχό. Στην αμέσως προηγούμενη μικρογραφία και στις τρεις επόμενες η μορφή του αυτοκράτορα αποδίδεται κανονικά.

Στο φ. 50ν το κενό που άφησε ο γραφέας βρίσκεται κάτω ακριβώς από το κείμενο που αναφέρει τη δημόσια συζήτηση στο Λαυσαϊκό Τρίκλινο ανάμεσα στον αυτοκράτορα Θεόφιλο και τους δύο αδελφούς Γραπτούς, Θεοφάνη και Θεόδωρο. Η μικρογραφία αποδίδει ορθά θα έλεγε κανείς το κείμενο

► *Αντί για τον Θεόφιλο και τους αδελφούς Γραπτούς, σύμφωνα με το κείμενο, εικονογραφείται η Θεοδώρα με τους αδελφούς και επιγράφεται «Θεόφιλος».*

με μία μόνο διαφορά. Πάλι αντί του Θεοφίλου ο ζωγράφος εικονίζει τη Θεοδώρα την οποία ο υπομνηματιστής επιγράφει Θεόφιλο.

Στο φ. 51 το κείμενο συνεχίζει με τα επιχειρήματα των Γραπτών μπροστά στον Θεόφιλο, τις αντιρήσεις του αυτοκράτορα, την προσκόμιση βιβλίου για να αποδειχθεί η ορθότητα των λεγομένων από τους δύο Γραπτούς. Ο Θεοφάνης Γραπτός μας λέει το κείμενο του Σκυλίτζη υπέδειξε με το δάκτυλό του (δακτυλοδεικτούντος) το επίμαχο χωρίο στον αυτοκράτορα. Μολονότι επιλέγεται μικρογραφία, που σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να ανταποκρίνεται στο κείμενο (ακρόαση, συζήτηση, βιβλίο, κινήσεις δακτύλων) εικονίζεται η Θεοδώρα να κρατά έναν κλειστό κώδικα, ενώ ένας ιεράρχης απέναντί της την ευλογεί. Οι δύο μορφές επιγράφονται Θεόφιλος και Θεοφάνης. Η Θεοδώρα ήταν τελικά Θεόφιλος; Ναι, αλλά μόνο στο συγκεκριμένο απόσπασμα του Σκυλίτζη, το οποίο έρχεται να εικονογραφήσει μια δανεισμένη μικρογραφία από συγγενές συμβάν άλλου κειμένου. Το συμ-

βάν αυτό όταν αναφέρεται κατά τρόπο διαφορετικό σε άλλο σημείο του χειρογράφου, εικονογραφείται βέβαια διαφορετικά.

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι οι παραπάνω δυσαρμονίες ανάμεσα στο κείμενο και την εικονογράφηση δεν έχουν να κάνουν με λανθασμένη καταχώρηση μικρογραφιών στα κενά του χειρογράφου που αντιγράφεται από ένα υποτιθέμενο πρωτότυπο. Απεναντίας αντλούνται απευθείας από γνωστό μας συγγενές με τα εξιστορούμενα από τον Σκυλίτζη εικονογραφημένο κείμενο το οποίο είχε στη διάθεσή του ο μικρογράφος και mutatis mutandis τον εξυπηρετούσε για να καλύψει τα κενά που έπρεπε να εικονογραφήσει. Στο εντοπισθέν συγγενές κείμενο οι μικρογραφίες αυτές ταιριάζουν απολύτως. Αυτό αποτελεί και το μείζον επιχείρημα της άποψής μας, η οποία θα μπορούσε να διατυπωθεί υπό τύπον ερώτησης προς όλες τις κατευθύνσεις. Αραγε μπορεί να βοηθεί ένας πρωτότυπος Σκυλίτζης κατασκευασμένος στην Κωνσταντινούπολη με εικονογράφηση όπου ο Θεόφιλος γίνεται Θε-

οδώρα και ο δακτυλοδεικτών Θεοφάνης εικονίζεται ως ευλογών;

Στην παραπάνω ερώτηση θα μπορούσαν αν προστεθούν και μία σειρά άλλων: Είναι δυνατόν ένα πρωτότυπο κωνσταντινουπολίτικο χειρόγραφο του Σκυλίτζη να περιέχει μια τέτοια ποικιλία απεικονίσεων της Θεοδώρας (οι οποίες υποτίθεται αντιγράφονται ή διαταράσσονται κατά την καταχώρησή τους στα κενά του χειρογράφου της Μαδρίτης) όπως π.χ. στο φ. 67ν όπου στην άνω μικρογραφία εικονίζεται κανονικότητα και επιγράφεται η αυτοκράτειρα, ενώ στην αμέσως επόμενη κάτω στο ίδιο φύλλο η επιγραφόμενη Θεοδώρα εικονίζεται γενειοφορούσα; Μα τελικά ποιας έκτασης διαταραχή και ασυνεννοησία πρέπει να υποθέσουμε στο πρώτο μέρος για να δικαιολογηθεί ένα εικονογραφημένο πρότυπο χειρόγραφο φάντασμα του Σκυλίτζη; Αλλά τι είδους διαταραχή ή λανθασμένη αντιγραφή μπορεί να υποστηριχθεί για την μικρογραφία στο φ. 17 όπου το περίφημο γλυπτό σύμπλεγμα του λέοντος με τον βου, από το οποίο πήρε το όνομά του το παλάτι του Βουκολεόντος, αποδίδεται ως δύο διαφορετικά εμβληματικά αυτόνομα γλυπτά;

Βασίλειος και Δανηλίδης

Μια δεύτερη ομάδα μικρογραφιών που δημιουργεί προβλήματα είναι αυτή της νεότητας του Βασιλείου Α'. Έχει υποστηριχθεί από μελετητές του χειρογράφου ότι οι δώδεκα μικρογραφίες για τη νεότητα του Βασιλείου χαρακτηρίζονται από στοιχειά τα οποία θεωρούνται unica στην εικονογράφηση του κώδικα του Σκυλίτζη. Συμπεραίνουν λοιπόν ότι ο μικρογράφος τα βρήκε και τα αντέγραψε από παλαιότερα, εικονογραφημένα κείμενα, ανεξάρτητα μεν, σχετιζόμενα δε με τα γεγονότα που αναφέρονται στην ιστορία του Σκυλίτζη.

Στις μικρογραφίες του επεισοδίου της Δανηλίδος υπάρχουν πλείστα όσα προβλήματα τόσο στη σχέση κειμένου και μικρογραφίας όσο και στην σχέση επιγραφών και εικονιζομένων. Έτσι ενώ εικονίζεται συνομιλία μοναχού με την Δανηλίδα ο μοναχός επι-

◄ *Το «δακτυλοδεικτώ» του κειμένου εικονογραφείται ως ευλογία και ο Θεόφιλος ως Θεοδώρα.*

γράφεται Βασίλειος. Επίσης, ενώ το κείμενο άκρως συνοπτικά αναφέρεται σε μια απλή πρόταση αδελφοποιίας, εικονίζεται λεπτομερώς η τελετή από επίσκοπο στο ναό του Αγίου Ανδρέα. Όταν ο μικρογράφος αναπαράγει ή ανασυνθέτει, με εικονογραφικά στοιχεία προγενέστερα, το επεισόδιο της Δανηλίδος πιθανότατα βασίζεται, όπως πιστεύει ο Grabar σε μια διαφορετική παράδοση εικονογραφημένου κειμένου σχετικού με την νεότητα του Βασιλείου. Υιοθετώντας την υπόθεση αυτή είμαστε σε θέση, λοιπόν, να ερμηνεύσουμε γιατί ενώ παριστάνεται η Δανηλίδα να συνομιλεί με τον μοναχό, ο τελευταίος επιγράφεται Βασίλειος από τον υπομνηματιστή (φ.84v). Με βάση την ίδια υπόθεση είμαστε σε θέση να ερμηνεύσουμε την τελετή της αδελφοποιίας στο ναό του αγίου Ανδρέα (φ.85), τελετή για την οποία δεν αναφέρει τίποτε η Συνέχεια Θεοφάνη και ο Σκυλίτζης. Και οι δύο συγγραφείς κάνουν απλώς λόγο για τον σύνδεσμο πνευματικής αδελφότητας μεταξύ Ιωάννη και Βασιλείου. Ο υπομνηματιστής και πάλι εν είδει τίτλου θα προσπαθήσει να επεξηγήσει την παράσταση αυτή για την οποία το κείμενο δεν είναι ιδιαίτερα εύγλωττο. Έχει λοιπόν τον άχαρο ρόλο ακολουθώντας το κείμενο να διευκρινίσει, να φωτίσει, να ερμηνεύσει μικρογραφίες που αποδίδουν τον νου αλλά όχι το γράμμα, κι αυτό δημιουργεί πολλές φορές λάθη και παρανοήσεις. Κατά συνέπεια, πιστεύουμε με τη σειρά μας, ότι ο υπομνηματιστής προσπαθεί να συνδιάσει τα όποια εικονιζόμενα με το κείμενο, επιλέγοντας κατά περίπτωση μέρος του κειμένου, αδιαφορώντας ή αγνοώντας τι εικονογραφείται ακριβώς αποκάτω. Εξάλλου το λάθος με τον μοναχό του Αγίου Ανδρέα που επιγράφεται Βασίλειος έχει το προηγούμενό του μέσα στον κώδικα στο πρώτο μέρος με την Θεοδώρα – Θεόφιλο, αλλά και στο δεύτερο μέρος, όπου οι Ρωμαίοι στρατιώτες επιγράφονται Σαρακηνοί.

Συμπερασματικά, στην υπό εξέταση μικρογραφία δεν πρόκειται κατά κανένα τρόπο για τον Βασίλειο αλλά για τον μοναχό που συνομιλεί με τη Δανηλίδα. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι οι μικρογραφίες του επεισοδίου του Βασιλείου με την Δανηλίδα στο χειρόγραφο του Σκυλίτζη αναπαράγουν ή αντιγράφουν μια κάποια άλλη παλαιότερη εικονογραφική παράδοση σχετική με τον Βίο του Βασιλείου. Πιθανότατα εκεί οι μικρογραφίες ταίριαζαν απόλυτα με το κείμενο, όπως αυτές της Θεοδώρας που αναφέραμε παραπάνω. Όταν όμως αντιγράφονται μεταφερόμενες στα προβλεφθέντα κενά του χειρογράφου του Σκυλίτζη δημιουργούν προβλήματα αντιστοιχίας με το κείμενο. Λεπτομέρειες που γνωρίζουμε από αλλού, ενώ απεικονίζονται, δεν αναφέρονται από τον Σκυλίτζη, πρόσωπα και δρώμενα δεν ταυριάζουν και εν κατακλείδι όλα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για υπόδημα άλλου που το φόρεσαν εξ ανάγκης και διασώζεται στο πόδι του Σκυλίτζη. Και πάλι διαπιστώνουμε να επαναλαμβάνεται το αγαπητό στους βυζαντινούς ρητό: *Ιστιαίου το υπόδημα μάλλον είναι, ει*

▲ Η Θεοδώρα με τους πρόεβεις που έστειλε ο πρίγκιπ της Βουλγαρίας Βόρις Α', μετά τον θάνατο του Θεόφιλου. Η αυτοκράτειρα εικονίζεται γενειοφορούσα.

▲ Αριστερά το δείπνο του Βασιλείου με τη Δανηλίδα και τον νιό της και δεξιά η τελετή της αδελφοποίησης στο ναό του Αγίου Ανδρέα.

και Αρισταγόρας (βλ. Σκυλίτζης) αυτό επεδύσατο.

Υπάρχει όμως περίπτωση η εικονογράφηση αυτή της νεότητας Βασιλείου να είχε αντιγραφεί στο εν Σικελία κατασκευασθέν πρότυπο του Σκυλίτζη τον 12ο αι., όπως πίστευαν οι Grabar – Μανούσακας, οι οποίοι μάλιστα είχαν προτείνει ως χρονολόγηση της αντιγραφής του χειρογράφου της Μαδρίτης τον 13ο αι.; Οι δυσαρμονίες κειμένου και εικονογράφησης ειδικά στο πατρινό επεισόδιο του Βασιλείου δεν μας βοηθούν να το αποκλείσουμε, όπως στον κύκλο της Θεοδώρας – Θεοφίλου (η εικονογράφηση της πατρινής ιστορίας συνεχίζεται και στο δεύτερο «δυτικού» ύφους μέρος του χειρογράφου με την επίσκεψη της Δανηλίδας στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς πλέον την παραμικρή δυσαρμονία). Υπάρχουν πάντως κάποια ερωτήματα των

οποίων η απάντηση μας οδηγεί σε μια γενική θεώρηση του προβλήματος για το υποτιθέμενο πρότυπο, βυζαντινό Σκυλίτζη. Ηδη έχουμε προτείνει μια λύση στο εικονογραφικό γρίφο για τον αγένειο, σχεδόν δυτικό, μοναχό του Αγίου Ανδρέα στην Πάτρα, ένα άπαξ στην απεικόνιση μοναχών και ιερωμένων στο υπό εξέταση χειρόγραφο. Στον ίδιο πάντως ναό κατά την τελετή της αδελφοποιίας που απεικονίζεται ως τελετή γάμου ή στέψης ο ζωγράφος εικονίζει ένα καθόλα βυζαντινό έπισκοπο με φωτοστέφανο. Ο Walter εξετάζοντας τις μικρογραφίες του Σκυλίτζη που εικονίζουν σκηνές γάμου ή στέψης βασιλέων διαπιστώνει ότι ο υπομνηματιστής μπερδεύει τη γαμήλια τελετή με τη στέψη και έτσι πιστεύει ότι δεν έχει σχέση με τον βυζαντινό κόσμο. Σε περιπτώσεις μάλιστα που το κείμενο αναφέρει γάμο και στέ-

ψη βασιλέως, ενώ ο μικρογράφος εικονίζει στέψη, ο υπομνηματιστής επιγράφει γάμος. Πέρα από το σημαντικότατο αυτό πρόβλημα, η χρήση του φωτοστέφανου θεωρούμε ότι μαζί με κάποια άλλα επι μέρους στοιχεία της εικονογράφησης του χφ. μας οδηγούν στην τελική διατύπωση της θέσης μας.

Φωτοστέφανα και άλλα...

Πώς εξηγείται το γεγονός ότι το φωτοστέφανο απουσιάζει από πολλούς αυτοκράτορες στο πρώτο μέρος που ζωγραφήθηκε από καλλιτέχνες οι οποίοι θεωρούνται πολύ κοντά στη βυζαντινή παράδοση; Πότε τελικά η Θεοδώρα – Θεόφιλος φέρει φωτοστέφανο; Παράλειψη ή επίλεκτική υιοθέτηση ενός στοιχείου από τον αντιγραφέα του υποτιθέμενου προτύπου χειρόγραφο του Σκυλίτζη; Πώς είναι δυ-

► Θεόφιλος και Μαρούν, ο Αμερμουμνής, με φωτοστέφανα. Ένας μουσουλμάνος με φωτοστέφανο;

νατόν να εικονίζονται άτομα με φωτοστέφανο που δεν έχουν αγιοποιηθεί, όπως απλοί επίσκοποι ή άτομα που δεν ανήκουν στην βυζαντινή κοινωνία όπως για παράδειγμα ο μουσουλμάνος ηγέτης; Είναι ποτέ δυνατόν να υποστηριχθεί ότι, στο υποτιθέμενο πρότυπο του εικονογραφημένου κωνσταντινουπολίτικου Σκυλίτζη των αρχών του 12ου αι. (πότε άλλοτε εξάλλου) εικονιζόταν ένας μουσουλμάνος ηγέτης με φωτοστέφανο όπως μας παραδίδεται στο φ. 75ν του εικονογραφημένου χφ. της Μαδρίτης; Και όταν αυτό το πρότυπο μάλιστα αντιγράφεται από τους «βυζαντινότροπους» ζωγράφους τότε πώς εξηγείται ένας αγιοποιημένος Αμερμουμνής; Μήπως τελικά το φωτοστέφανο του Αμερμουμνή στον Σκυλίτζη, απλώς δηλώνει την εξουσία κατά τον καλλιτέχνη; Μαν τα παραπάνω ίσχυαν τότε για ποια Κωνσταντινούπολη, για ποιο βυζαντινό πρωτότυπο Σκυλίτζη και ποια βυζαντινή εικονογραφική παράδοση μιλάμε.

Σε ένα εικονογραφημένο χειρόγραφο με υψηλό κόστος, που έχει γίνει στην Κωνσταντινούπολη δεν θεωρούμε ότι τέτοιου είδους λάθη, δηλαδή Αμερμουμνής με φωτοστέφανο, επιτρέπονται, όταν μάλιστα αυτό απουσιάζει από πολλές αυτοκρατορικές

μορφές. Ούτε μπορεί να θεωρήσουμε ότι οι καλλιτέχνες του χειρογράφου ανέλαβαν την πρωτοβουλία, αντιγράφοντας ένα υποτιθέμενο πρωτότυπο –στη Μεσσήνη ή το Παλέρμο– να αφαιρέσουν ή να προσθέσουν φωτοστέφανα. Στο δεύτερο μέρος η καθολική απουσία του φωτοστεφάνου θα μπορούσε βέβαια να εξηγηθεί, καθώς μάλιστα αποτελεί έργο καλλιτεχνών του δυτικού καλλιτεχνικού κλίματος και ύφους. Τον 12ο αι., στη Δύση, στις απεικονίσεις τους οι βασιλείς δεν φέρουν φωτοστέφανο. Αν όμως υπήρχε ένα παλαιότερο βυζαντινό έργο το οποίο αντιγράφεται δεν νομίζουμε ότι οι καλλιτέχνες αυτοί θα αφαιρούσαν από όλες τις αυτοκρατορικές μορφές του δεύτερου μέρους τα φωτοστέφανα.

Συμπέρασμα

Ο μικρογράφος κατά συνέπεια άλλοτε αντιγράφει τα θέματά του, όπως τα βρίσκει σε διάφορους κύκλους, άλλοτε επιλέγει εικονογραφικά στοιχεία, μοτίβα ή κοινούς τόπους από παλαιότερες μικρογραφίες και συνθέτει νέες, τις οποίες τοποθετεί στα κενά του κειμένου του Σκυλίτζη, όπου και όπως αυτές ταιριάζουν, όταν μάλιστα για το κείμενο αυτό δεν έχει εικαστικό προ-

γούμενο. Τούτο όμως έχει ως αποτέλεσμα πολλές φορές να μην γίνεται ιδιαίτερα σαφές τι ακριβώς επιλέγει να απεικονίσει και να δημιουργούνται προβλήματα ανάγνωσης ή αναγνώρισης του θέματος και σε αυτόν τον ίδιο τον υπομνηματιστή.

Οι καλλιτέχνες του χειρογράφου πιθανότατα μακριά και πέραν της Κωνσταντινούπολης, στηρίζονται σε διάφορους εικονογραφικούς κύκλους για την εικονογράφησή του. Ακολουθούν συγγενικές εικονογραφημένες παραδόσεις που δεν αναφέρονται στο κείμενο του Σκυλίτζη, αλλού αντιγράφουν, αλλού αυτοσχεδιάζουν, αλλού δεν καταλαβαίνουν και παραποιούν, βάζουν φωτοστέφανο στον Αμερμουμνή και ο υπομνηματιστής μπερδεύει τον Θεόφιλο με τη Θεοδώρα και τους Σαρακηνούς με τους Βυζαντινούς. Και όλα αυτά αν δεν συμβαίνουν στο Πα-

λέρμο ή την Μεσσήνη, συμβαίνουν πάντως σε μια περιοχή ή σε ένα περιβάλλον που, ενώ διαθέτει την πληροφόρηση και τα στοιχεία, δεν τα κατανοεί ακόμη και όταν τα σέβεται με το δικό του αναμφισβήτητο εκλεκτικό τρόπο.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Το παραπάνω κείμενο αποτελεί σύνοψη των θέσεων μας στις υπό δημοσίευση μελέτες μας: «Ο μοναχός του Αγίου Ανδρέα. Ένας εικονογραφικός γράφος στο χφ. του Σκυλίτζη», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ο Μοναχισμός στην Πελοπόννησο από τον 4ο μέχρι τον 15ο αιώνα, Αίγιο, 5-6 Μαΐου 2000. «Ο Θεόφιλος ήταν Θεοδώρα. Αναζητώντας τα χαμένα πρότυπα του Σκυλίτζη της Μαδρίτης». Βλ. επίσης, «Πορφύρες ονειράτων όψεις και χρήσεις. Αφήγηση και εικονογράφιση βασιλικών ονείρων στο Βυζάντιο», Αρχαιολογία, αφιέρωμα Το όνειρο στο Βυζάντιο, τεύχος 79, Ιούνιος 2001. 26-33.

◀ Αραγε θα μπορούσε η μικρογραφία αυτή τον Βασιλείον να αποτελεί μεταπλασμένη αντιγραφή βυζαντινού προτύπου του Σκυλίτζη ή τελικά πρόκειται για πρωτότυπο έργο;